

דוד אפשטיין

היהודי היחיד

(העירה ליפליי שווארץ)

עדות זו המתפרסמת כאן היא בין המוצעות שברשותנו שעניינה: קורותיו, לפרטיות, של עירה יהודית קטנה בולסיה בימי השואה. העירה: ליפליי, על נהר הסטחוד, איזור קאמין-טשורסק, גליל סינסק, אוכלוסייתה היהודית למעלה מאלפיים ושמונה מאות נפש. הכותב: דוד אפשטיין, נולד ב־1900, סנדלר, עבר את עיניו תגיו בעירתו, רכש נשק, יצא עם אשתו בסוף אוגוסט 1942, ביום חיסול הגטו, ליער. לאחר נדודים רבים נתקבל ליחידה הפרטיונית של פידורוב באיזור סארני, ב־15 בינואר 1944 נפצע בקרב על־יד קובל, נפצע במחנה, אושפד בקיבוץ, קיבל את אות „הסוכב האדום“ ועיטור הנצחון על גרמניה, אשתו נפטרה מסחלת הטיפוס עם השחרור, עלה איצה ב־1948 כשהוא משותק ברוב חלקי גופו והדיבור כמעט נמנע מפיו. בארץ הקים משפחה והוליד ילדים. את העדות הזאת כתב מיד עם כואו ארצה, ב־1967 — נסר.

העדות כתובה יידיש בגוסס „צאינה וראינה“ — שנתחזתה בעני הכותב בספרותית. „אך מיט א קליין בילדונג טוט איך אייך איין בוך אנשרייבן וואס האט פאסירט מיט דעם יידישן פאלק אין דער דאזיקער בלוטיקער וועלט־מלחמה“ („אני קל בהשכלתי עומד לכתוב לכם כקֶרֶט עֲלֵי סֵפֶר את אשר קרה לעם היהודי במלחמת־עולם עקובה־מדם זו“).

ו„העם היהודי“ המופיע ב„ספר“ — הם יהודי עיריתו ליפליי. והתחזתה שמילאה את כל ישותו בעת הכתיבה היא: קברניקאר אחרון ל„עם היהודי“ „שלו“ שהושמד והא עומד מול פני ההיסטוריה היהודית והא חב לה את הסיפור הזה.

על אף גבוהה הגבוהה — פנינה במרכז העצבים — הוא שמר בכוח זכרון מופלא ובחיות נדירה את קורות הימים והוא מספר בצורה כרונולוגית

„געשיכטעס“ (תולדות פרק אחר פרק, בלשון עממית רוויזניזם, את טרשת הסבל והרצח של העם היהודי בליווישט, ובתוכה את סיפורי האישי, כפי שזוהי הוא עוצר, משקיף על פני המסופר והזנה על הקורות און ובלשון: „און יעצט גיב איך צו א פאר ווערטער פון מיין אייגענעם שכלי (וכעת אהנה מילות אהדות משכלי אני).“ ובהמשך: „לו היו היהודים כנסתם אשר בידם רוכשים כלי נשק כי איראו חיה גורלם של היהודים שונה בתכלית משתיה. בכל ארץ וארץ ובכל דור ודור חייב אדם יהודי לזכור שהוא בין פריצי חיות... וכו' „מיט דעם האב איך מיינע פאר ווערטער מיט מיין אייגענעם שכל גענדיקט“ (בכך המו מילותי משכלי אני) — מסיים הוא את דברי הגותו.

בעירי הסיפור הזה מלשון ללשון נמצאנו מודאי גם מפסידים כל מה שאינו בריחגום מניבית של יידיש עממית — אך ניסנו ככל שיכולנו לשמור על המציתו.

ש. ה.

את הספר הזה כתב היהודי היידי שסוד מהעיר, ואת כל זאת הי ועבר וראה בעיניו, את כל היסורים הנוראים שהרצחנים הגרמניים הביאו על הקהילה היהודית בעיירה ליבשוי, איזור פינסק, בחבל ארץ אוקראינה, ליד הגדה סטחוד, בשנים 1941 ו-1942.

הסיפור הראשון ברישומי מן החזיונות שלי נאחצחים העיטלריסטיים ומליכותיהם הגולניים, כיצד הם פתחו בחכרתת חייהם הצעירים של הורינו ואחיותינו ואחינו וילדיהם הקטנים.

מתחילת מלחמת העולם הגדולה, ב-22 ביוני 1941, אנוכי, עם השכלתי המועטה, החילתי להעלות על ספר, את שקרה לעם היהודי במלחמת העולם הזאת העקובה מדם.

אני עצמי מוצאי מעיירה קטנה, ליבשוי, שבאיזור פינסק ליד הגדה נפר (דנייפר?). בהתחלה, עם פרוץ המלחמה, פירסם היטלר הוראה — מינשר לאוכלוסיה האוקראינית הפראית, באמצעות הרדיו: „העם האוקראיני הסובל, גיקמו ביהודים ובקומיסארים היהודיים, כולם כאחד. אל תימנעו מכל נשק שיש ברשותכם. צאו עם רובים, ואלה שאין להם רובים קחו חרמשים וגרזנים בידכם, ולכו קיצרו והירגו יהודים ו“.

וכך היה. האוקראינים הפראים מילאו אחר הוראתו של היטלר במאה אחוים יותר משתורה היטלר.

ב-26 ביוני 1941 היתה בעיירה התקהלות גדולה, וכל האוכלוסיה היהודית רעדה מפחד הפקודה הנוראה שהוציא היטלר נגד היהודים. הרחוב היהודי התקספה בענני

אימה שחורים. בו בזמן התאסף המון גדול פראי מוסת של אלפי אוקראינים מכל האזור סביב העיירה. [3 שורות מנושטשות במקור]

הטרגדיה העצובה התחילה ב־27 ביוני 1941, בשעה 12 בצהריים, ובשעה 10 בערב התחיל הפוגרום בכל העיירה ליבישי. מייד התחילו לחכות, לשבור באבנים את החלונות ולהלום כבתים היהודיים. בעיר קם רעש גדול של תזיות המוסטות הפראיות וצעקות ומייד התחילו לשדוד את הרכוש היהודי ולרצות. יהודי העיירה האומללים התחילו לברוח, כל אחד נס לאן שיכול, ובאותו רגע נהרגו שלושה גברים: הרשל ספקטור, יוסף ביגנס ואלתר פינסקר; ארבע נשים: חנה ורבקה — שתי אחיות מהכפר סלאפאן עם שלושת ילדיהן, ושתי נשים יהודיות פליטות מפולין, וזה היה ממש ברגע שהפוגרום אך החל. המיספר הכללי של האוכלוסיה היהודית בעיירה היה 2885 נפש, וזה היה מיספר היהודים שנמלט מן העיירה. התחבאו ונתקעו, כמו עכברים, איפה שכל אחד יכול, העיקר — להציל את החיים. הפוגרום בעיירה משתולל כבר שלושה ימים רצופים ואינו נפסק. הם שבעו מדם יהודי ומרכוש יהודי כמה שרצו, איש לא הפריע להם במלאכתם. מאות עגלות רתומות לסוסים או לשוורים הובילו את הנכסים היהודיים השדודים. כל זה היה עד שנכנס לעיר השלטון הגרמני, והפוגרום נפסק.

מיספר ההרוגים מידי הפורעים היה 27 נפשות: 7 גברים, 9 נשים ו־11 ילדים. אלה הם השמות הידועים לי: שעה אייזנברג ואשתו ושתי בנות, דוואסיל בוביץ מהכפר ליביאז עם בתה והחנה ושני ילדים, איציק ציקליך עם אשתו ושלושה ילדים, ואת שמותיהם של שאר התרוגים אינני זוכר.

ואז התחילו להתלקט היהודים השדודים האומללים בבתייהם המנותצים הריקים ולא היתה להם אפילו כותונת לעורם ללבוש, הכל נשדד. וזאת היתה ההתחלה, לפני כואו של היטלר לעיירה. זהו סיומו של הפרק הראשון ממה שעבר על יהודי העיירה ליבישי.

וכעת בא סיפור חדש, שני, על התרבות הגרמנית ההיטלריסטית, כפי שנתגלתה במאת ה־20, בחודש יולי 1941. זהו ספר הרמים העצוב, בו נרשמו כל המאורעות העקובים מדם, המתארים לכל העם היהודי בערים ובעיירות. אני רושם כאן בקצרה את כל הגזירות הנוראות האפלות, שהיטלר גזר בכל יום ובכל שעה, מאז נכנס לעיירה ליבישי. וכל אותן צרות גדולות וגזירות קשות אני בעצמי חייתי ועיני את כל זאת ראו. שעה שהרוצחים ההיטלריסטים נכנסו לעיירה ליבישי, הם תיכף ומייד גזרו גזירות קשות ומרות על האוכלוסיה היהודית. הגזירה הראשונה היתה: תוך שעתיים חייבים היהודים לעמוד סרטים לבנים עם מגן־דוד כחול על הורוע הימנית, וכל יהודי שייתפס בלי סרט על זרועו, יקרה בו במקום.

ויחד עם גזירה זו היתה גזירה שניה: ליהודים אסור ללכת על המדרכה אלא רק באמצע הרחוב. ההליכה על המדרכה נאסרה באיסור חמור, כי היהודים הם אלמנט בלתי־רצוי, שלא ככל העמים. אם ייתפס יהודי הולך על המדרכה, יירה תיכף בו במקום. ויחד עם הגזירות הללו פורסמה גזירה טרה שלישית: כל הגברים היהודיים חייבים ללכת לעבודה קשה ללא תשלום. כל אוקראיני שרצה יהודים

לעבודה, יכול לקחת ולהעסיק אותם במה שרק רצתה. היה רשאי אפילו לרתום אותם למחרשה ולהורש את שדהו, האוכל — איך שהאוקראיני רצתה. היו אוקראינים שגם לא נתנו אוכל, והיהודי היה אנוס לקיים עצמו על 370 גרם לחם ליום, וגם תמים היו בקיצוב, לבל ישנו הרבה. גם נשים היו חייבות ללכת לעבודה, שם היה עליהן לכבס, לשטוף רצפות, ולפעמים לקחו נשים לגיוקו בתרישימוש. הן היו מקבלות את אותה כמות הלחם, ואת העבודות הקשות ביותר היו חייבות לעשות. כזאת היתה העבודה בשביל נשים יהודיות.

כל הגזירות הללו עדיין לא נסתיימו, וכבר ישנה גזירה חדשה, רביעית: יהודי העיירה חייבים תוך עשרים וארבע שעות לשלם 150 אלף רובל קונטריבוציה, ואם את הסכום הזה לא יכניסו למועד, כל יהודי ליבישיי יקרה.

כל הגזירות המרות והאפלות הללו באו מן ה־26 עד ה־29 ביוני והיו חייבות להתבצע. בפחד רב ובאימה מילאו אחר הגזירות והציבור היהודי נרגע קצת. אבל הארגעה לא ארכה זמן רב.

בזה מסתיים הפרק השני של כל הגזירות הנוראות, מהן כה סבל הציבור היהודי בפרק הזמן הקצר. יסורי גדולים היו ללא שיעור.

הפרק השני נסתיים עם הגזירות ומתחיל סיפור חדש, שלישי. ב־1 ביולי 1941 הגיעו לעיירתנו מן העיר קאמיין קאשירסק עשרים אנשי גסטאפו רכובים על סוסים, ובעיירה קמה בהלה גדולה. איש לא ידע לשם מה באו אותם עשרים איש, רוצחים היטלריסטיים. כל יהודי פחד, אבל לדעת משהו למה הם באו, אף אחד לא ידע. באמצע תלילה, השעה היתה 1, נשמעו צעקות נוראות. הקולות היו של נשים וילדים יהודיים. הייתי מאוד סקרן לדעת מה פשר הצעקות הללו. יצאתי בלילה והלכתי דרך רחובות צדדיים לראות ולדעת מה חדש התרחש כאן, ובדיוק ראיתי כיצד אנשי הגסטאפו לקחו את רבנו הקדוש ר' יצחק אהרון ויינגרטן ואת שני בניו היפים וסחבו אותם בזקנם הארוך הנאה ובפיאותיהם והכניסו אותם לתוך מרתף אפל ולת. עינו אותם ביסורים גדולים ובסבל עד שהביאו אותם לתוך המרתף האפל והלח, ואליהם למרתף הביאו עוד 45 יהודים מנכבדי העיירה: רופאים, מהנדסים ומנהלי־חשבונות. במרתף האפל והלח הם ישבו עד שהאיר היום. זה היה ביום א', תשעה באב, 2 ביולי 1942.

בבוקר הוציאו את 48 הגברים מן המרתף והריצו אותם לעבודה. גם הרבי הקדוש ר' יצחק אהרון הלך יחד אתם לעבודה.

ברחובות הדבקו מודעות גדולות, כתובות בגרמנית, פולנית ואוקראינית — שהיום, 2 ביולי 1941, בשעה 12 בצהריים, יוצג בקולנוע המודרני החדש, סרט עם היהודים, שאתם בחייכם לא ראיתם סרט כזה, כפי שיתקיים ב־2 ביולי 1941. כעת אני יכול לתאר לקוראים, אשר יקראו ספרי זה, את התמונה העגומה של הקולנוע המודרני החדש.

הקולנוע היה במיגרש גדול אחד. אלפי אנשים התאספו כדי לראות את הקולנוע הנפלא, שהשלטון הגרמני הראה במאה העשרים, וכעת אני יכול לתאר בפניכם את הדראמה הראשונה, העצובה, של רבנו הקדוש ר' יצחק אהרון ויינגרטן. ההתחלה

היתה שקצצו לו בסכין קהה מחצית אחת של זקנו הארוך והיפה; ועלילה נוספת: תפשיטו אותו עירום וציוו עליו לשיר ולרקוד ולצעוק. זהו הקולנוע החדש, המודרני, הנפלא, של היהודים. ושלישית: ציוו עליו לרחוץ את הסוסים עם הטלית-קטן שלו. ומי שיקרא את הספר הזה, יכול לחשוב — כיצד אני ראיתי את כל זאת. יכול אני להודיע לאנשים שיקראו ספר זה, שאני, דוד אפשטיין, המחבר הכותב ספר זה, הייתי גם אני בקולנוע החדש המודרני יחד עם כל היהודים, אך, תודה לאל, הצלחתי לברוח.

לאחר-מכן התחוללה הדראמה העצובה עם הסוחר הגדול שפירא, מן העיר קאליש. גזזו את זקנו, ואת השערות דחפו לו לפה עד שנחנק ונפל מת בו במקום, וההמון הגדול — עומרים וצוחקים ומוחאים כף, [שורה מטושטשת בכתה"י] ... וכולם שמחים מן הקולנוע המודרני החדש שהיטלר הראה להם. התחוללה גם דראמה עם 45 האנשים הנותרים, ובזה מסתיים הקולנוע.

בשעת 4 אחריצההריים הובילו התיטלריסטים בחזרה את כל אותם האומללים אל המרתף האפל והלח — את 47 היהודים. קולות הבכי של נשותיהם וילדיהם הקטנים עלו עד לב השמים.

אוכל לא הניחו להביא ליהודים האומללים, והם ישבו במרתף האפל והלח עד לשעה 2 בלילה. אחר השעה 2 הקיפו אנשי משטרה אוקראינים וגסטאפו את המרתף והחלו לגרש את האנשים האומללים הרעבים והסחוטים, כשהם מכים אותם באלות גומי על ראשיהם. רבנו הקדוש ר' יצחק אהרן כבר לא היה לו כוח ללכת, לקחו אותו בעגלה.

העבירו אותם אל מעבר לנהר סטוחוד, לשדה ריק, במרחק 7 קילומטרים מן העיר, ושם ציוו עליהם, יהודים אומללים, לחפור בורות לעצמם. הם כבר היו חצי מתים מפחד, ואיזה יהודי שכבר לא היה לו כוח לחפור את הבורות, היטו אותו באתר-הפירה על ראשו והוא נפל מת. והיהודים הנותרים חופרים את החפירה הגדולה.

ברוב עמל גמרו את החפירה ואז ציוו על כל היהודים לפשוט את בנדיהם, וכל היהודים המסכנים התפשטו, מעל לחפירה שמו לוח, וציוו לעמוד על הלוח לפי חמישה אנשים בפעם, ובאופן זה ירו בכולם. ולרבי הקדוש ולשני בניו חפיים עוללו יסורים חיים עד שהרגו אותם.

ההריגה של רבנו הקדוש ובניו ושאר 47 האנשים נסתיימה ב־3 ביולי 1941. אנשי הגסטאפו והמשטרה האוקראינית חזרו בשעה 9 בבוקר לליבישוי, ולאחר מלאכתם זו ערכו הילולה גדולה, בליווי מוסיקה, לאחר הנצחון שניצחו את היהודים.

ובזה מסתיים הפרק השלישי, ובפתחת עלילה רביעית — עם הנשים האומללות, שבעליהן כבר נהרגו. כעת בא הגורל העצוב, האפל והמר על הילדים והנשים, שבעליהן כבר אינם בחיים, אותם 47 הנשים שנרצחו על-ידי אנשי הכנופיות התיטלריסטיות והאוקראיניות. ניתן צו לנשים האומללות, שבעליהן כבר אינם בחיים, שעד השעה 6 בערב יעזבו הנשים וילדיהן את בתיהם ואת כל רכושם

ויעזבו את העיר וילכו, בלי לקחת אתם שום הבילה. כל אשה עם ילדיה שלא יצאו עד השעה 6 בערב, וקר. מה גדול היה צערם של הנשים האומללות וילדיהן, ובכיים של הנשים והילדים ודמעותיהם עלו עד לרקיע השביעי. למרבה הצער, זה לא עזר כלל. הם נאלצו לעזוב את העיר. הנשים הגלמודות האומללות הלכו מן העיר. הן הלכו לגוע ולגוד לאן שעיניהן נשאו אותן. הן יצאו בכל הדרכים והלכו ללא מטרה ברורה. מקום שעלה בדעתה של אחת לשם היא הלכה, ללא הכרה אנושית, והנשים והילדים האומללים אבדו בדרכים מרעב ומקור. [נוסה שני בעדות מקבילה: הנשים יצאו לדרך לעיירות שונות].

אוכל בדרך איש לא נתן להם, כי יצא צו מן השלטון ההיטלריסטי, כי מי שיכניס יתנדי לביתו ויתן לו אוכל, והדבר ייודע, כל המשפחה תיירה למוות. על כן בדרכים, שום אוקראינים או פולנים לא הכניסו אף יהודי לביתם. וגרוע מזה אירע לנשים האומללות בדרכים, את הבגדים הורידו מהן בדרך, והמיסכנות גוועו בקור וברעב, ובמאות איום כזה עברו מן העולם עלידי הגולנים ההיטלריסטים והאוקראינים.

מה מדאיב המצב הנורא אשר נגזר על העם היהודי, יסורים כה נוראים, שהיטלר הביא על היהודים. תוך זמן קצר כזה ניספה רבנו הקדוש ר' יצחק אהרן ויינגרטן עם משפחתו וגמרתו עוד 47 משפחות מן היפות והאצילות ביותר בעיר. כל 47 המשפחות האלה היו באש הראשונה, המרצחים ההיטלריסטים נטלו את חייהם הצעירים והעבירו אותם מן העולם, וכזה מסתיים הפרק הרביעי.

מתחילה קלילה חמישית.

ב־3 ביולי 1941 נפלו אימה ופחד על הציבור היהודי של העיירה ליבשיץ. במצבנו הקרדר ירדה על העיר גזירה טריה־חדשה, ומי יודע אם יהיה לא־יודנו למלא אחר גזירה נוראה זו: מ־7 ביולי 1941 ועד ל־10 ביולי 1941 חייבים להמציא 400 כרים, 400 סדינים חדשים ו־40 שמיכות צמר־גפן חדשות. תוך 3 ימים אלה חייבים להביא את כל הדברים האלה למיפקדה הגרמנית, ואם היהודים לא ימלאו את פקודת הגסטאפו ולא יכניסו את כל הדברים האלה במועד, הם ישלמו על כך בחייהם.

בעיירה כמה מהומה. יהודים בינם לבין עצמם מחשבים היכן אפשר לקחת את כל הדברים האלה אשר נדרשו. כל העיר שדודה מהפוגרום שביצעו האוקראינים הפראים. יהודי העיירה היו שרויים בצער מן הגזירה הקשה שהמרצחים ההיטלריסטים הטילו עליהם, אך אין מקום לתירוצים, חיינו הם על כף המאזניים. בתוך הנהלה של 8 אנשים. שמנות האנשים הלכו מבית לבית ובדי עמל ויגיעה אספו את הדברים. [לשם מילוי חכמות הנדרשת קנינו גם אצל אוקראינים. — מתוך עדות שניה].

ביקשו מאלוהים, שכל הדברים האלה לסחות ימצאו חן, כי דברים חדשים כבר לא היו ברשות היהודים, אלה נשדדו בעת הפוגרום. את כל הדברים סיפקו במועד למיפקדה והשבה לאל חי עולמים, לא מצאו כל חסרון, וכזה מסתיים הפרק החמישי.

מגיעה עלילה חדשה, שיטת, עם גזירות נוספות חדשות : כל היהודים חייבים למסור למפקדה את כל הנמכרות שברשותם : פלוג, נחושת, כסף, אפילו את ידיה הפלוג של הדלתות. וחובה להביא הכל עד למועד מסוים אל השלטון הגרמני. אם יימצא פריט שנמכרת אצל יהודי, הוא ישלם בחייו. הנזירה צדין לא נסתיונה, וכבר ישנה גזירה חדשה : ליהודים אסור להתחזק בבעלי-חיים. יהודים שיש להם פרות וסוסים חייבים עד ל-10 ביולי 1941 להביאם לחצר המפקדה.

ובזה מסתיים הפרק השישי.

מתחילת עלילה חדשה, שביטית, עם גזירות סריות חדשות. ב-1 באוגוסט 1941 מגיע צו מאת קומיסאר הכחור (געביטס קומיסאר) מקאמיץ קאשירסק. יהודים מקטן ועד גדול, החל מגיל 14 עד לאנשים זקנים, חייבים לצאת לעבודה אצל האוקראינים. [סוף המשפט לא ברור]. הם צריכים, ללא יוצא מהכלל, לעבוד בעבודה שחורה וחיים אין כסף. בכל עבודה שהאיכר יציב אותו, חייב היהודי לעבוד ותמורת זה יקבל 700 גראם לחם ליום, לא יותר. בני העם האוקראיני הפראי היו לוחצים את היהודי עוד יותר מאשר הגרמנים. יום-יום באו לעיריה עשרות איכרים והיו לוקחים אותם לעבודה. מה עצוב היה לראות איך הגוי, האוקראיני, היה מריץ את היהודים באמצע הרחוב, כי על המדרכה נאסר על היהודי ללכת ; היו מריצים אותם כמו בהמות לבית-המטבחיים, כך היו מריצים את היהודים אל העבודה השחורה הקשה. עם ערב היו חוזרים לגיטו. אותו הדבר גם כל הנשים היהודיות. הן היו מחויבות ללכת אל האוקראינים הפראים לכל העבודות הקשות. נשים יהודיות אינטליגנטיות היו נאלצות לעשות כביסה ולשטוף את הרצפות של הגויים. מי שרצה טבל בדם היהודי ללא רחם. ובזה מסתיים הפרק השביעי.

מתחיל הסיפור השמיני. כעת מתחילה חווית נוראה חדשה לציבור היהודי, ב-1 באוגוסט בעיירה הקטנה ליבישי. לפתע-פתאום הגיעו שתי משאיות של משטרת הגסטאפו. זה היה בדיוק בשבת, בשעה 2 אחרי-הצהריים. יהודי העיירה ראו אותם ונפלה עליהם אימה מן הרצחנים האיומים. מתחילים היהודים בפנים דאגות ועצובות ושואלים איש את רעהו : לשם מה באו הרצחנים האיומים במשאיות ? ואיש אינו יודע להשיב. פתאום הופיעו בכל הרחובות שוטרים אוקראינים, בידיהם אלות נומי גדולות, ותחלו לחטוף אנשים ברחובות ולגרור אותם למשאיות שלהם, בהן באו. התחילו לגרור גם אנשים מהבתים, וברחוב היהודי נשתרר פחד גדול. התחילו לברוח ולהסתתר איפה שכל אחד רק יכול, והשוטרים האוקראינים התחילו לחפש בבתים היהודיים ולחפוס יהודים, גברים בלבד, לעבודה. עד 6 לפנות-ערב היו שתי המשאיות עמוסות ביהודים, 32 איש בערך, והובילו אותם בליווי משמר כבד, אל הכפר ליוביאן, 10 ק"מ מליבישי. שם ציוו על היהודים האומללים לבנות גשר על פני הנחל פריסט, ואמרו להם : עשו את הגשר מהר ככל האפשר, וכולכם תלכו הביתה. היהודים עשו את הגשר בשלושה ימים, ואז אמרו הרוצחים ליהודים :

עכשיו אתם כולכם הולכים הביתה, אבל עם סיום העבודה היכנסו כולכם לנהר והתרחצו היטב.

היהודים האומללים היו מוכרחים לציית לפקודה. כולם התפשטו והתחילו לרחוץ מעליהם את הליכלוך של העבודה. והנה הבחינו בשני גרמנים המחקרבים למקום ונושאים מכונת-ידית. היהודים האומללים נבהלו והתחילו להיטלטל מתנהר, אך האומללים לא הספיקו לברוח וכולם נורו בנהר. אף יהודי אחד לא הצליח להיטלטל משם.

זאת היתה הטרגדיה העצובה של 32 האנשים, אשר ניספו ב-4 באוגוסט 1941. זאת היתה קבלת-הפנים השניה, מאז הרוצחים הגרמניים נכנסו לעיר, ובה מסתיים הפרק השמיני.

זכעת שוב בא סיפור חדש, התשיעי, על הציבור היהודי. כל יום מופיעות גזירות סרות גוראות והמצב העגום של היהודים מחמיר מיום ליום. כבר קשה ונור לשאת את הגזירות האספות, שהרוצחים מוציאים כל פעם.

ב-12 באוגוסט 1941 יצאה גזירה, שליהודים אסור לבוא לשוק לקנות דבר-מה או גם למכור. השוק טוהר מיהודים, הכל הוא בשביל תאוכלוסיה האוקראינית ולאף יהודי אין זכות לבוא לשוק. כל יהודי או אשה יהודיה שנתפסו בשוק, שילמו בחייהם תוך יסורים.

צוינו הרחובות, בהם נאסר על היהודים להיכנס, וסומנו רחובות אחרים, בהם הותר ליהודים להיות. וכן נאסר על היהודים לצאת מביתם לאחר השעה 6 בערב. כל יהודי שנתפס בחוץ ליד ביתו אחרי השעה 6 לפנות ערב, נורה בו במקום. ובה מסתיים הפרק התשיעי.

שוב מתחיל סיפור: תאוכלוסיה היהודית מחוייבת באחזקת 150 איש של המטרה האוקראינית המקומית ו-50 איש של הגסטאפו הגרמני. שהיו חייבים לספק להם מזון יומיומי, שהם המציאו, ונעזרות יהודיות היו מחוייבות להיות מבשלות ולעשות את הכל בזמן ובסדר. וכך היה הדבר מ-4 באוגוסט עד 20 בספטמבר 1942, היהודים חוייבו לספק הכל. היו סבורים שדבר זה יהיה ישועה לעם היהודי, אך לדאבונו זה לא עזר במאומה. ב-27 באוגוסט 1941 [הערה: במקור משמעות בערבוביה השנים 1941 ו-1942 (ז)] הגיעו לעירייה ליבישי הרבה מכוניות עם גסטאפו. אני אודיע לאנשים שיקראו ספר זה, מה פירוש גסטאפו. הרוצחים האלה, הגסטאפו, נשאו על כובעיהם סמלים: גולגולות מתים. הגסטאפו היו הרוצחים של הצבא הגרמני. ועם הגסטאפו הגיע קומיסאר המחוז מקמינ'קאשידסק, ועל יהודי העירייה נפל פחד גדול מהגולגולות, ואיש לא יצא מביתו. פחדם של יהודי ליבישי היה גדול מאוד. מי יודע אילו גזירות קשות הביאו אלינו. מייד קראו לשישה יהודים, המבינים לדבר גרמנית, ומינו אותם ליודנראט, כלומר מועצת יהודית. מה שהרוצחים היו צריכים, הם פנו ליודנראט, וזה כבר העמיד לרשותם כל מה שהם רדשו מן תאוכלוסיה היהודית. נתנו להם סרטים לכנים לעגוד על יד ימין. משאר תאוכלוסיה הורידו את הסרטים הלבנים, ועם זאת באה גזירה חדשה טרית — שיהודים חייבים לשאת טלאי צהוב על הגב ועל החזה. הטלאי צריך להיות 12 ס"מ אורך ו-8 ס"מ רחב. הגזירה חייבת להתבצע תוך 24 שעות, בהן חייבים היהודים

היהודי היחיד

לשים טלאים צהובים על בגדיהם, שהם לובשים. כל יחודי או אשה יהודית שייתפסו בלי טלאי צהוב יירה בו במקום.

ובטרם נסתיימה גזירה זו, יש כבר גזירה חדשה על כל יחודי העיירה, ב־5 באוקטובר 1941: היהודים מן העיירה ליבישיי מחויבים להביא עד ל־8 באוקטובר 1941 אל המפקדה הגרמנית 120 מעילי פרוות חדשים ו־60 מעילי פרוות קצרים ו־60 סוודרים חדשים מצמר וגופיות חמות חדשות ו־120 זוגות של כפפות צמר חדשות ומיספר גדול של סנדלים מצמר. וכל הדברים הנ"ל — כל זה חייב להיות מוכן ומסודר תוך שלושה ימים. גזירה קשה ומרה זו נמסרה לציבור על־ידי היודנראט, ואם גזירה זו לא תבוצע למועד, יוקחו כל הילדים הקטנים ויִקָּרוּ. עם שמיעת הגזירה הנוראה המחרידה הזאת קמו בעיירה רעש והמולה. האנשים חששו מאוד שטא חלילה גזירה איומה ומרה זו לא תוכל להתבצע. וכל היהודים ניגשו למלאכה.

במשך שלושה ימים כל אנשי העיירה לא אכלו ולא ישנו במאמץ למלא את הגזירה הנוראה והמרה, שהוטלה על האוכלוסייה היהודית. בתורה וברוב יגיעה את הגזירה מילאו. השבחה לאל, אולי נחיה עוד זמן־מה לפני שחיות הטרף הצמאות לדם יבלעו אותנו. הגזירה הנוראה הזאת נתמלאת ונסתיימה ב־9 באוקטובר שנת 1941.

וכעת בא הסיפור האחר־עשר עם גזירות חדשות בעיירה ליבישיי.

מתחילת הרשמה חדשה של עובדים — מי שעובד ומי לא. ובעיירה שוב קמה מהומה, כי אמרו — מי שאינו עובד, את כל האנשים האלה יחרגו. התחלת ריצה אל היודנראט להירשם כעובדים, להיות לאנשי מקצוע. גברים ונשים החלו להירשם במקצועות שונים, בתור סנדלרים וחייטים ונגרים ומקצועות אחרים, ונשים הקיטו קואופראטיב לסוודרים ושמלות מצמר.

בינתיים היודנראט עשה קצת הון, תוך ששחט מהאנשים כדי לעשותם לעובדים. גברים ונשים נעשו לבעלי־מקצוע, שאבותיהם ואבות־אבותיהם לא ידעו מה זאת עבודה, וכעת נעשו הם כולם לפועלים, ובעיניהם היה זה האושר הגדול ביותר — רשמו אותם בתור בעלי־מקצוע. בעת ההיא היה זה האושר הגדול שבעולם, שאדם הוא בעל־מקצוע ובכך התנחמו. נשים היו מתועדות והיו מדברות ביניהן: מה, בעלך סנדלר, חייט וכדומה, אתם בטוחים בחיים שלכם, לא יחרגו אתכם. לנו רע, אין בידינו שום מקצוע, ובכל זאת, לדאבוננו הרב, מצבנו המר, האפל והעצוב, שבאנו לעולם, שהגענו לכך שאנחנו לפחות על־ידי העבודה נושא בחיים. כי מוצא אחר, בשבילנו היהודים, אין. אנחנו נמצאים עכשיו במצב, כמו אותה כבשה מסכנה שמריצים אותה לבית־המטבחיים, כך אנחנו כעת היהודים במצב עגום אפל כזה. תקוותנו אבודה, כי מעל לראשינו נפרשו עננים שחורים אפלים, שתהיה לנו נחמה אחת — להישאר בחיים; הבת ננחם את עצמנו שנוכל לכלות את זה, ואת כל זה לספר לעולם, שעברנו תקופת כל כך נוראה.

בזה מסתיים הסיפור האחד־עשר.

וכעת בא הסיפור השנים־עשר, עם עננים שחורים ואפלים מעל פני הרחוב היהודי, ב־5 בינואר 1942.

השעה היתה 2 אחריצהריים והיודנראט כולו נקרא אל הטלפון. קומיסאר המחוז מאיוור קאמין־קאשירסק הודיע דרך הטלפון ליודנראט על גזירה נוספת, חדשה מעציבה — שב־7 בינואר ישלח היודנראט 80 איש חסרי־מקצוע מן העיירה ליבישוי. היודנראט ערך מייד רשימה של חסרי־מקצוע, שהם יישלחו לקאמין־קאשירסק. היודנראט שלח לקרא לאנשים שהופיעו ברשימות כחסרי־מקצוע. היודנראט שלח הודעות, שבשעה שש לפנות־ערב, אותם 80 איש מקבלי ההודעה יתייצבו ביודנראט, והם חייבים לבוא. התייצבו לא יותר מ־20. הנותרים — 60 איש — ברחו והתחבאו. הגזירה היתה מיועדת ל־7 בינואר, שבו צריך להביא את 80 האנשים למחוז, לקאמין־קאשירסק. היודנראט חשיב שהתייצבו לא יותר מ־60 איש [?] והשאר הסתתרו.

ב־12 בלילה התפזרה המשטרה האוקראינית על פני העיירה והלכו מבית לבית. שעה שכל היהודים כבר ישנו, נכנסו הם לבתים היהודיים, הוציאו אנשים מהמיטות והובילום אל מרתף חשוך ולת. ואז כאשר לקחו מהמיטות, לא הסתכלו מידו בעל־מקצוע ומי לא. לקחו את מי שתפסו, ואספו את מיכסת האנשים מהמיטות, ובתוכם עלה גם גורלי. הוציאו גם אותי מהמיטה — זהו האיש הכותב את הסיפור העצוב והקודר הזה, ושמי כפי שקוראים לי דודטשע אפשטיין. שעה שלקחו אותי, אמא הזקנה שלי מתה מפחד, כי ידעו שאותם 80 איש נלקחים במטרה להורגם. הרוצחים אמרו שלוקחים את האנשים לעבודה, והכול ידעו לשם מה שולחים את 80 האנשים ואף אחד לא קיווה שיבוא בחזרה, ובליווי משמר כבד הובילו אותנו אל המחוז, לקאמין־קאשירסק.

כולנו, 80 האנשים, הובלנו ברכבת לקאמין־קאשירסק. הרכבת עצרה ארבעה קילומטרים לפני העיר. אני רושם פה את כל התחויות רק בקיצור, אבל מי שיקרא דברים אלה ישתומם, כיצד זה אפשרי שבן־אדם יוכל לשאת את כל היסורים הקשים האלה, שעוללו לנו. אני מתאר רק בקיצור את קבלת־הפנים הזוראה שערכו לנו בדרתנו מן הרכבת. בשעה אחת בלילה ירדנו מהרכבת. ליד הרכבת כבר חיכו לנו 30 שוטרים אוקראיניים ו־20 גרמניים והתחילו להכות אותנו באלות גומי ובדול על הראשים ורדפו אותנו כמו סוסים מהרכבת 4 קילומטרים עד לעיר. וכל הרוצחים היכו על הראשים שלנו, ומכל האנשים קלחו נחלי דם, ולא הירפו מאתנו אף לשניה אחת. השלג בדרך היה בעומק של מטר. ראיתי שלא אעמוד במכות־רצח אלו. ראשי כבר היה חבול, הדם היה שפוך על פני. עלה בדעתי — נשאתי על צווארי סוּדָר צמר עבה, לקחתי את הסוּדָר העבה, שמתי אותו בדרך בתוך כיובעי, כדי שהמקל לא יפגע ישירות בראש.

הביאו אותנו לבית המשטרה. שני יהודים נשארו בדרך הרוגים: האחד אבוס קארוש, השני ברוך (פוראך) הנדלסמן, מי שהיה חתן מאמריקת. הם לא היו מתים לגמרי, כאשר נשארו מוטלים עמוק בשלג. ואותנו הביאו אל הבית של המשטרה והתחילו להכניס אותנו מבעד לדלת צרה אחת, דרכה יכול לעבור רק אדם אחד, ומשני הצדדים עמדו שני גרמנים עם אלות גומי עבות, וכל יהודי שעבר ברלת הצרה רוצצו את ראשו. כך העבירו את כל 80 האנשים. כל האנשים היו מוכים, הדם נזל מכל יהודי ויהודי, נהרות שוטפים. ואני כבר לא חשתי כל כך במכות, כי שמתי

בכובע את הסודר שנשאתי עלי. כל היהודים היו מאוד שטופים בדם, לא הבירו פנים. בבית זה מצאנו עוד 600 איש, יהודים, שנאספו מהאזור כולו ושכבו אחד על השני, לא היה אפילו מקום לעמוד, ובאופן כזה שכבו כל הלילה תוך יסורים מרים.

למחרת בבוקר בא קומיסאר הממונה וקרא את כל היהודים לפי שמותיהם. וכל היהודים היו מוכתמים בדם. שאל הקומיסאר את היהודים: למה אתם כולכם שטופים בדם? ואנחנו ענינו: אדון קומיסאר, השלג עמוק מאוד, ולאורך הדרך היינו נופלים וכך נתבלנו. הקומיסאר התחיל לצחוק לדברינו אלה; פחדנו לספר שהמשרה ותגרמנים תבלו בנו. והרצח, הקומיסאר, ציווה על כולם לרחוץ את הדם מעליהם, והבילו אותנו לשטוף את הדם, ובדרך המשטרה האוקראינית הרביצה שוב. היהודים הנותרים ראו שמכים שוב, סירבו ללכת להתרחץ, ורק בכוח הריצו את כולם.

בבית הזה היינו שלושה ימים ושלושה לילות תחת משמר כבד. אוכל לא נתנו לנו, ואפילו קצת מים לא הכניסו. שבקנו מצמאון. אני ליקקתי את הכפור מן החלון, שהיה קפוא. דחפו 600 איש לבית אחד ונוסף על כך היו באים שוטרים אוקראיניים ומכים את כולם במקלות על הראשים ובמגלבי גומי [— — —] ואנחנו כולנו לא ידענו מה ייעשה בנו. ביום הרביעי ראינו שיהודים מקאמין קאשירסק פודים עצמם תמורת כסף ודולרים, או הודענו לידנראט של קאמין קאשירסק, שישתדלו להציל אותנו, כי כולנו, 80 איש, הגנו אבודים. שלח היידנראט של קאמין שליח לליבישי, שיביאו למען האנשים הכלואים בקאמין, וחב דולרים. ואז הביאו 800 רובלים זהב ו-1000 דולר והידנראט הכניס זאת לקומיסאר למען יניחו ל-80 האנשים.

למחרת בבוקר בא הקומיסאר וציווה על כולם לצאת מן התאים האפלים. אז כל היהודים משם יצאו, וציוו על כולם להסתדר בשורה, והתקרב אלינו קרון עם אתיחפירה. נפלה עלינו היהודים אימת מוות. אמרנו איש לרעהו: וזה הסוף, כבר נותנים לנו מעדרים לחפור לעצמנו את הבור. נתנו לכולנו, לכל אחד מהיהודים שעמדו בשורה, אתיחפירה וגירשו אותנו עד 15 ק"מ לכפר גוינת, והקרת היתה חוקה מאוד, מינוס 40 מעלות. אנשים רבים הפכו לבעלי-מום — קפאו להם הידיים, הרגליים והאוזניים. אנחנו ניקינו את השלג מן הכביש המוביל מקאמין לקובל, וטיאטאנו את ערימות השלג הגדולות מהכביש. סיימנו את העבודה. כבר לילה, מגרשים אותנו שוב, כמו צאן, אל התאים האפלים, הקרים, אנחנו כולנו כבר הולכים בחזרה רעבים וקפואים מקור. אנשים רבים קפאו להם הידיים והרגליים ומגרשים אותנו אל התאים השוממים בחזרה. באנו אל התאים האפלים, נכנס הקומיסאר וקרא: יהודים, לכו כולכם בינתיים הביתה, נשאצטרך לכם, אשלח לקרוא לכם, אתם מן השלטון הגרמני לא תימלטו.

ובינתיים, תודה לאל, באה שמחה. תמורת זהב פדו את שמונים האנשים, אך לא ידוע כמה זמן תארך שמחה זו. אבל שמחתנו היתה לזמן קצר.

[— — —] אני חוזר לאחור כדי לתזכיר לכם את 60 האנשים, שהיו כלולים ברשימה ואשר הסתתרו, לא רצו להתייצב ביידנראט. והנה פתאום, ב-10 בינואר

1942 הגיע צו מאת קומיסאר המחוז מקאמין-קאשירסק, שיאסרו את כל הנשים והילדים, שבעליהן לא מילאו את פקודת קומיסאר-המחוז. הצו הזה מולא בו ברגע, בלמעלה ממאה אחר. המשטרת האוקראינית אסרה את הנשים האומללות עם ילדיהן והכניסו את כולם למרתף האפל והלח ואפילו ילדים בני שבועיים, שזה לא כבר נולדו, נלקחו למרתף, והרבר היה ביום המישי. הם ישבו, הנשים האומללות עם ילדיהן, שלושה ימים ושלושה לילות במרתף האפל והלח.

ביום א' כבוקר, 13 בינואר 1942, ניתלו מודעות, שהיום ייערך המשפט המחריד של הנשים והילדים, שבעליהן לא צייתו לפקודת קומיסאר המחוז. אלפי אוקראינים ופולנים הגיעו מכל האזור כדי לראות ולשמוע את המשפט הנפלא נגד 12 הנשים האומללות וילדיהן. ילדים היו 36. ארבעה ילדים היו מבני שמונה ימים עד שבועיים, וגם הם חייבים היו להיות במשפט.

ביום הראשון, בשעה 11.30 בצהריים הגיעו מקאמין-קאשירסק קומיסאר-המחוז ושתי מכוניות עם משטרה אוקראינית. מייד עם בואו ציווה הקומיסאר להביא את הנשים האומללות עם ילדיהן הפעוטים מן המרתף האפל והלח. כאשר נצטוו הנשים שנשארו את ילדיהן הקטנים על זרועותיהן, לצאת בליווי שמירה גדולה והמורה, הבינו הנשים האומללות וילדיהן, שמובילים אותם למוות והם התחילו לבכות ולצעוק בקולות עד לב השמים. היכו באלות גומי על ראשיהן והן זעקו לא בקולות שלהן. את הנשים האומללות והילדים הובילו אל בית-העלמין היהודי, ואחרי הנשים האומללות והילדים הלכו עשרות אלפי אוקראינים ופולנים, והם שמחו על שדמגו היהודי התף נשפר בחינם.

עיניהם של האומללים נעשו פראיות, כי לעיניהם חפרו את הבור והובילו אותם עד לבור, את כל האומללים, וקרעו מעליהם את בגדיהם, ולעיניהם חילקו את הבגדים לפולנים ולאוקראינים. הגוים שמחו, ונלחמו על בגדיהם של האומללים. אפילו את הכותנות תלשו מעל גופם והובילו את כל 12 הנשים האומללות ו-36 הילדים, בהם עוללים בני 7 ימים, וירו בהם כולם, ב-13 בינואר 1942. הסיפור ת"ז נסתיים.

וכעת בא הסיפור השלושה-עשר, עם גזירות חדשות טריות, ב-15 בינואר 1942, על האוכלוסיה היהודית בעיירה ליבישי.

הגזירה הראשונה היא, שהיהודים חייבים לעזוב את בתיהם ללא שום רכוש ונכסים ולעבור אל הרחובות המיוחדים, בהם הותר ליהודים לגור. היקצו ליהודים שלוש סימטאות צרות, בשביל ציבור של 2800 איש. לפי זה בדירה הקטנה ביותר נמצאו לא פחות מ-40 נפשות, ונאלצו לשבת בחשיכת. שום אור אסור היה להיות אצל יהודים בלילה, ובאסר לצאת לרחוב אחר, ואם תפסו יהודי ברחוב אחר, היה עליו להיפרד מהחיים.

ושוב — מעשה נוסף. תארו לעצמכם מה קורה לעם היהודי. דורשים מהיהודים הדוויים האומללים 2 קילוגרם של פלפל, שגם 100 גרם ממנו קשה להשיג, מאז הפוגרם שערך התמון האוקראיני הפראי. העיירה כולה היתה שוממה ושבורה וכל הרכוש היהודי היה שדוד, אז מניין 2 ק"ג פלפל ו ואם לא ימלאו גזירת קטנה מרידה זו — אבל אין מקום לתירוצים. עד ל-18 בינואר מוכרחים להשיג 2 ק"ג פלפל

ואם לא ימלאו גזירה פעוטות זו, יקחו את האנשים הנבכדים ונשותיהם מן העיירה. קמה המולה וזעקה: מה לעשות? לעבור לרחוב שני איראפטר, אסור, באשר אין רשות ללכת. אחד היהודים סיכן את חייו ועבר בלילה את קו הגבול אל רחוב שני, שרגלו של יהודי אסורה לדרוך שם, והוא נכנס אל נוצרים, ואצל נוצרי הוא השיג את כל שני הקילוגרמים של פלפל, ושילם לו כמה שדרש. הנוצרי שקל את הפלפל והוא שילם לנוצרי 50 אלף רובלים רוסיים, לבל תהיה תואנה שהיהודים לא ביצעו את הפקודה, ושרק תודה לאל את הגזירה מילאו, ושרק לא תהיה למשחית רשות עלינו. וזה סודר ב־18 בינואר 1942.

ועכשיו מתחיל הסיפור הארבעה־עשר, עם גזירות חדשות, טריות, על העם היהודי: ב־1 בפברואר 1942 הוטלה קונטריבוציה שנית, כפולה, בסך 200 אלף רובל רוסיים. האוכלוסיה היהודית נשארת חסרת אונים, אנשים מתעלפים בשומעם את הגזירה הנוראה, באשר אין אצל מי לקחת סכום כסף כה גדול, את כל דברי הערך, שדדו הפורעים האוקראיניים עוד לפני כן, ודברים כל־שהם למכירה כבר לא היו אצל היהודים, אז המצב הוא נורא מאוד, אבל זה אינו יכול לשמש כתירוץ. סכום הכסף הנדרש חייב להיאסף, כי המועד הוא קצר — עד ל־10 בפברואר 1942 סכום הכסף הגדול חייב להיות בידי היידנראט, ואם את הגזירה הקשה הנוראה לא ימלאו למועד שניתן ולא יכניסו את סכום הכסף הגדול, יזרו כל היהודים עד אחד מגדול ועד קטן. ויהודי העיר הם בסכנה, כי ליהודים העניים אין כסף והעשירים אינם רוצים לתת כסף, ולדאבון־הלב מצב היהודים קשה מאוד ומר, ולמרבית הדאבה מתחוללים עוד בקרב היהודים חיכוכים גדולים וסיכסוכים, כי אין אפשרות לקבץ את הסכום הגדול, ולכן קם בקרב היהודים ריב גדול, כי היהודי העשיר לא רצה לשלם למען היהודי העני. אבל כל החיכוכים הללו היו לריק, את הסכום הגדול של הקונטריבוציה היו חייבים להכניס במועד שנקבע.

המצב הכללי בעיירה הוא עגום מאוד, בשל הקונטריבוציה הגדולה שהרוצחים הטילו על הציבור היהודי, כיוון שקשה היה לאסוף אותה. כל יהודי שעדיין היתה לו חליפה או זוג נעליים, נאלץ למכור אותן לאוקראינים. מכר את הבוהונת האחרונה, ובלבד שתהיה אפשרות להינצל מידי הרוצחים ההיטלריסטיים. התייגעו בקשיים גדולים, ובעזרת השם את סכום הכסף הגדול אספו. כל האוכלוסיה היהודית בעיירה היתה שמחה לרגע. הם אמרו: אנחנו עוד זמן־מה נחיה, עד שהיות־הפרא הצמאות לדם לא תרעבנה לדמנו החם.

בדמעות ובבכי, ובריק אחד עם השני, אספו את הסכום הגדול של הקונטריבוציה, שהוטל על הציבור היהודי, וברוב אימה וחורדה מפני הגזירה הקשה המרה, מילאו עד למועד שהרוצחים הודיעו — 10 בפברואר 1942. אבל עם זאת לשמוח אין אנו יכולים, כי מי ידע, איזו גזירה יכולה לבוא עלינו מחר, ובוזה לפירשעה הגזירה נסתיימה.

מודים לאלוהים — כבר עבר יום בלי גזירה, כבר עברו שלושה ימים ועדיין שקט, עדיין אין גזירה. אבל לראבוננו הגדול, כבר קשה לחיות ולשאת את עבודת הכפייה הקשה, שעובדים בעבודות הקשות ביותר כעבור 700 גרם לחם ליום, גם מים מוזלקים במשורה, ולכן עוד נותנים הרוצחים כמה מקלות עבים על ראשי היהודים.

העובדים היהודים כבר אין להם כוח לעבוד. רעבים ומיוגעים מן העבודה הקשה והמרה ביקשו לעצמם את המוות, והיו פשוט מקנאים במי שמת בדרך הטבע ולא בידי הרוצחים ההיטלריסטיים. כל יהודי ביקש לעצמו את המוות, לשכב ולא לקום, כי את היהודים העבדו קשה יותר מסוסים, והיהודים המשועבדים הלכו יחפים ולבושי קרעים. משערים היו שאלו בעבודה הקשה והמרה, אשר גברים ונשים וילדים מגיל 14 ומעלה עבדו, תהיה הישרעה.

אבל לדאבונו הרב, שאנחנו נולדנו בעולם הזה להתנסות בצרות גוראות כאלה, — אבל גם זה לא עזר. תחיים היהודיים שלנו אבודים לחלוטין. אם יהודי אתה, אין לך כל דרך להיטאר בחיים מידי החיות הפראיות הטורפות. ולעם היהודי לא היה כל ערך בעיני מישתו. היהודים היו משועבדים ומבוזים בעיני כל העמים במדינת, בה משל השלטון ההיטלריסטי. התייחסו ליהודי גרוע מאשר לכלב. לכלב היה יותר ערך מאשר ליהודי, כי מן היהודים ניטלה תהשגחה, — מה שאחד רצה, היה רשאי לעשות ביהודי, שום בית-משפט למען היהודי לא היה. אם אוקראיני רצה להרוג יהודי, היה רשאי לעשות זאת ואיש לא התנגד. כך נראו תחיים היהודיים שלנו בהיותנו תחת שלטון הרוצחים ההיטלריסטיים. ובוז מסתיים הסיפור הארבעה-עשר.

וכעת בא סיפור חדש — החמישה-עשר. שמועות משמועות שונות מתהלכות באיזור על גיטאות המוקמים בערים ובעיירות שונות. זאת היא העיירה היחידה שאני מכיר, והריני כותב לפי השמועה את „הבשורות הטובות והמשמחות“ שמסרו לנו. ואלו הן הערים, שגיטאות כבר קיימים שם: פינסק, קובל, רובנה, לוצק ועיירות קטנות. עם שמיעת החדשות העגומות על המתחולל לעם היהודי, עם שמיעת החדשות הגוראות המעציבות על המתרחש בערים, נחרדה כל האוכלוסיה היהודית של העיירה ליבשיי. אך איש-איש חושב בלבבו, אולי אלינו לא תגיע גזירת הגיטו, שיוקם אצלנו גיטו, כי העיירה שלנו ליבשיי היתה בעיני קומיסאר המחוז מצטיינת, כי כל הפקודות והגזירות בוצעו בומן. אבל הרוצחים ההיטלריסטיים הוליקו שולל את העם היהודי, ובדיבורים טובים משכו את היהודים לתוך הגיטאות, ששם נשפך הדם היהודי החם. הרוצחים ההיטלריסטיים היו אומרים, שיותר הריגות לא יהיו בעיירה ליבשיי: „אתם רק תלכו לעבדות“, אבל דיבורם היה כוזב, הכל היה רמאות, כדי שהיודים לא יברחו. במלים טובות שידלו את העם היהודי ואמרו להם שיותר הריגות לא יהיו וכל העם היהודי, אשר ניספה, האמין לכל מה שהרוצחים ההיטלריסטיים אמרו. מן העם היהודי נלקח אז השכל, הלכו אל השחיטה כמו כבשים. אף אחד מן היהודים לא גילת התנגדות לרוצחים אנטי-יהודים. בזה הם רימו את כל העם היהודי ומשכו אותו אל הגיטאות, ומעשה רומה התחולל בעיירה שלנו ליבשיי. יהודים האמינו בזה שהרוצחים האכזריים היו אומרים ומנחמים אותם, שלא יהרגו יותר יהודים, יעשו למענם גיטאות, שיהיו מובדלים מעמים אחרים. והיו יהודים רבים שהאמינו לרוצחים, כי היה להם חבל לעזוב את רכושם ולברוח, נתנו לעצמם להתפתות והאמינו לגולנים ההיטלריסטיים, ובדיבורים טובים הם הכניסו אותם לגיטאות. ואז הרוצחים ההיטלריסטיים עשו ביהודים ככל אשר רצו, כי מן הגיטאות כבר היה קשה מאוד לברוח, הגיטו היה מוקף במשמר קסדני,

וכבר צדו את היהודים בגיטאות כמו את הדגים במכמורת ומן הגיטו כבר היה קשה לצאת. ואת כל החדשות העצובות היינו שומעים, מה שנעשה בערים ובעיירות אחרות, ועכשיו כבר בא היום העצוב והגורל השחור על יהודי העיר ליבישוי, ב־4 במאי 1942. היה זה בדיוק בשבת, ב־1.30 אחריצהריים, מן המחוז מקאמיד קאשירסק הגיע קומיסאר'המחוז ונכנס ישר ליודנראט, והביא תוכנית כיצד לעשות את הגיטו בעיר ליבישוי. מייד הלך עם היהודים המפוזרים של היודנראט והיתוות בפניהם את ההתכנית כמה רחובות יהפוס הגיטו והוציא ליודנראט צו שעד ל־10 במאי יוקם הגיטו. ואם הגיטו לא יוקם עד לתאריך שקומיסאר'המחוז אמר ליודנראט, עד ל־11 במאי, כל היודנראט יָרָה.

אני יכול לתאר לעצמי — הקוראים שיקראו ספר זה יחשבו בלבם: האמנם כל זה נכון, מה שכתוב בספר זה? את זאת, את ספר הדמים, רושם האיש אשר כמו עיניו ראה את כל אותן הנוירות הנוראות והזמנים האפלים, ואשר חי את הזמנים הנוראים החשוכים, כשמעל העם היהודי היו תלויות גזירות בה קשות ומרות, וב־26 ביוני 1941 התחילו כל היסורים הנוראים ונגמרו ב־9 במאי 1945. זאת אני עושה, רושם את כל חוויותי בקיצור, כשם שהתורה הקדושה היא אמת, כך הם כל דברי הרשומים בספר זה, גם הם אמת. על זאת חותם האיש שחי וסבל, שהוא עצמו עבר את הזמנים האיומים וראה לנגד עיניו כל רגע את המוות הנורא. סָבַל רעב, הלך יחף וערום והפרצוף היה נפוח כולו מן הקור הגדול. זהו האיש אשר שמו התום: דודיטשע אפשטיין מן העיר ליבישוי, מחוז פינסק.

ועתה מתחיל הסיפור של הגיטו. אני יכול לתאר מה גדולים היו האימה וההפחד של האוכלוסיה היהודית בעיר ליבישוי. למחרת, בשעה 6 לפנות בוקר, נתן היודנראט הוראה שכל היהודים יתייצבו לעבודה ושבמשך שישה ימים יוקם כל הגיטו. אורך הגיטו — 450 מטרים, רוחב הגיטו — 300 מטרים, גובה הגיטו — 2.65 מטרים. למעלה מתוחות ארבע שורות תיל דוקרני. רשוב גברה דאגתם של היהודים, כי לוחים לא היו, ולרחוב השני אסור היה לעבור, כי על היהודים נאסר ללכת ברחוב אחר. מניין לקחת את הלוחים אין, והמועד קצר מאוד, ואת העבודה חייבים לבצע מה שיותר מהר. מן הכתים שבהם גרו עקרו את הרצפות, קרעו את הגגות מעל תבתים, פירקו את הרפתות, וככה עמלו עד שהיהודים עשו להם עצמם את הגיטו המעציב. עבדו על הגיטו הזה ביום ובלילה. גברים, נשים וילדים, אשר הבינו את מר החיים, כי המועד שניתן היה קצר מאוד. עד לתאריך הזה היו מחוייבים לבצע את עבודת הגיטו ואסור שיישאר סדק בין לוח אחד לשני. הלוחים של הגיטו היו חייבים להיות מותאמים.

בקשים גדולים וכעמל נסתיימה הקמת הגיטו ב־11 במאי 1942. בסכיבות השעה 12 בצהריים הגיע מן המחוז, מן העיר קאמיד־קאשירסק, קומיסאר המחוז לבדוק את הגיטו, האם בנייתו מספיק חזקה, האם היהודים לא יוכלו לברוח מן הגיטו, ונוסף על כך היהודים וראשי היודנראט הכינו מתנות יפות בשביל קומיסאר המחוז, שעוני זהב וטבעות ומיטב החליפות ואריגי משי בשביל אשתו. כל זה ניתן לכל ימצא חסרון בעבודת הגיטו. את המתנות הוא לקח, וגזירות חדשות טריות הוא הוציא, שהיהודים הנמצאים בגיטו, חייבים להיות על 700 גרם לחם ליום, ופקודה

יצאה מאת השלטון הגרמני, שאסרה באיסור חמור להכניס לחם או חמאה ומצרכי מזון אחרים מן החוץ אל הגיטו.

הגזירה היא מרה מאוד. אנשים התהלכו נפוחים מרעב ומצמא, כי מים חולקו בהקצבה. לא ניתן לשתות לרוויה בגיטו כי היתה באר אחת ל־2800 איש. מים חסרו תמיד ולצאת מן הגיטו בשביל מים אסור היה, ולכל עבודה קשה גירשו רעבים וצמאים ויהפים וערומים. הבגדים היו קרועים. לא איש אחד ביקש לעצמו את המוות, כי החיים היו קמוֹדִים מכל הבחינות. גרו לפי 40 נפשות בבית אחד. הרוצחים מירדו את זיהם של היהודים כעודם בחיים. קינאו באנשים, שכבר עברו את חייהם, ואנחנו נשמות חפות מפשע, עריין רואים לנגד עינינו את המוות הנורא. כל יום וכל שעה הוא מחכה לנו היהודים, ואנחנו סגורים בגיטו, ושמירה חמורה עלינו. לצאת פסיעה אחת קדימה אין אנו יכולים. עומדים אנו היהודים מוכנים כמו כבשים לפני בית־המטבחיים. ככה הגנו בגיטו בציפייה ליום הנורא, שבסוף הקרוב יבוא עלינו וישפוך את דמנו הטהור והחם כמו מים, כי ישועה בעינינו אין אנו רואים, וגם כן לא. אנחנו רק רואים שכל יום חדש גרוע מקודמו, גזירות קשות נוצרות למענו. את התקווה לחיים כבר איבדנו, ואנחנו רק מחכים כל רגע למוות הנורא, אשר יבוא. ילדים קטנים נגררים אחר אימותיהם ואבותיהם וצועקים אוכל — הבו לנו אוכל! ואוכל בגיטו לא היה, יותר מ־700 גרם לחם ליום לאדם, מהיכן יכלו לקחת אוכל לילדים? עונות האיסתנות לילדיהן: „ילדים, יקורינו, אוכל לתת לכם אין, אבל בקרוב כבר נהיה שבעים, ילדינו האהובים, לתמיד“.

לשמע הדיבורים הנוראים של האימהות, שהן דיברו אל הילדים, התחילו הילדים לבכות בתוקף והאימהות האומללות בכו עוד יותר חזק למראה ילדיהן הנמקים ברעב.

אנחנו יהודי העיירה ליבישיץ, עברנו כבר את כל הגזירות הקשות והמרות, וכל הגזירות הללו כבר נסתיימו, אבל כעת כבר הגיע היום האפל והעצוב, הנזמר כבר את חיינו היהודיים לעולם. ב־2 באוגוסט 1942. היום העצוב, האומלל, היה יום ראשון. בשעה 3 אחריצהריים הגיעו מעיר המחוז קאמין־קאשירסק 30 אנשי גסטאפו, כשעל כובעיהם סמלים עם גולגולת המת, ו־60 שוטרים אוקראיניים עם קומיסאר המחוז אל החתונה האפלה שלנו, שתיערך ב־28 באוגוסט 1942. ואנחנו, יהודים אומללים, בראותנו את כל התכונת הזאת, כיצר מתכוננים למחר, אחו בנו פחד מוות; בראותנו כיצר מתכוננים למחר לחתונה האפלה שלנו, מה שמחר יעשו מאתנו.

ביום א' בלילה, השעה היתה 9, הקיפו הרוצחים ההיטלריסטיים את כל הגיטו, וכל הלילה ניצבו בשמירה מעולה, כל יצא איש מן הגיטו. אנחנו יהודים אומללים בכינו כל הלילה והתייפחנו, נותרו לנו שעות ספורות לחיות.

וכאשר הגיע הזמן, בשעה 4 לפנות בוקר, התחילו הרוצחים ההיטלריסטיים לגרש כאלות גומי את היהודים מן הבתים אשר בגיטו, וריכוזו אותם בכיכר אחת גדולה ליד היודגראט. והרוצחים נכנסו אלי אל הבית שבו הייתי והחלו לגרש מהבית בפרגולי הגומי, שייצאו מה שמחר יותר אל הכיכר של האינקוויזיציה. ובדיקת אז בני היחיד היקר בן השבע, ישן את שנתו המתוקה, בשעה 4 לפנות בוקר. אָמו

היהודי היחיד

הקודרת ניגשה אל מיטתו והעירה אותו, את הילד, משנתו: „בני יקירי, קום נא משנתך המתוקה, בני אהוב-לבבי, אלבישך את בגדיך“.

ובני יחיד יקירי נייער בבת-אחת משנתו המתוקה וקרא: „מה קרה, אמא? ואז אמא ענתה לו: „בני יקירי, ולולדת, התלבש מחר, אנחנו הולכים, בני יקירי, אהובי, אל השחיטה“.

ובני חיקר, לבו הצעיר נתכווץ, והילד כבר לא יכול לענות מלה. לבו הצעיר החל לדפוק, וכולנו יצאנו מן הבית והלכנו אל הכיכר, שבו כל האוכלוסיה היהודית עמדה במקום. זה היה כיכר האינקוויזיציה. כבר מצאנו אנשים רבים שעמדו בכיכר, וכולם כבר חיכו ועמדו מוכנים כמו השוורים לשחיטה.

דבר ראשון הוקראו שמותיהם של כמה עשרות עובדים, שעדיין היו נחוצים לשם ניצול, ולפי שעה עיכבו. בגורלי עלה להישאר לעת-עתה. קראו גם בשם אשתי פייגה, כי היא עבדה כתופרת-לִקְנִים בשביל הגרמנים. את בננו בן-השבע האהוב היקר מכל לקחו מאתנו ונשארו עומדים נדהמים. אני רצתי עם הילד וזרקתי עצמי על האדמה, בכיתי והתחננתי שהגסטאפו ישאיר בחיים את בני היחיד. קיבלתי מהם מכות נוראות עם המקלות על הראש, והם אמרו: אתה צריך עוד לחיות, כדי שתוכל לשרת אותנו! גם הזמן שלך יבוא! אבל עוד לא עכשיו.

באותו רגע הביאו לכאן 600 ילדים קטנים במרוכז והריצו אותם לתוך בית-הכנסת, ולאחר-מכן גירשו לשם את היהודים הנותרים, כמו את הכבשים לבית-המטבחים. גברים ונשים ביחד. סך-הכל היו 2800 נפש אומללים שדחקו אותם לתוך בית-הכנסת בצפיפות עד כדי מתק. הרוצחים בחרו מבית-הכנסת 30 גברים בריאים וציוו עליהם לחפור בורות.

הבורות עד מהרה היו הפורים. קולותיהם של האנשים בתוך בית-הכנסת הילכו עד לרקיע השביעי, והילדים הקטנים כבר לא היה להם כוח לבכות. והנה התחילו: בכל הבורות הגדולים נסתיימה החפירה והחלו להוציא מבית-הכנסת אל הבורות הגדולים, שיהודים חפרו בשביל עצמם, והתחילו להוליך את היהודים אל הבורות בקבוצות של שלושים איש. על פני הבורות היו מונחים קרשים ארוכים, על כל קרש העמידו עשרה אנשים והיו יורים בהם. בתוך בית-הכנסת היו מפשיטים את היהודים ערומים, ואל הבורות היו מוליכים אותם ערומים אפילו ללא כותונת לעורם, גברים ונשים יחדיו. אותו דבר עשו לכל האנשים שהיו בבית-הכנסת. ואת הילדים הקטנים היו הרוצחים המיטלריסטיים וזורקים חיים לתוך הבור, תחילה היו שוברים לילדים את ידיהם ורגליהם הקטנות, והיו קורעים ילדים לשניים וזורקים לבורות. וילדים בני חודש או שלושה חודשים היו זורקים חיים לבת-רישום, ואותו דבר חזר על עצמו בכל הערים והעיירות. סוף סוף ואפל כזה בא על כל האוכלוסיה היהודית.

החתונה האומללה, החתונה האפלה והאומללה שלנו נסתיימה. עד לשעה 11 לפנה"צהריים, כל יהודי העיירה ליבישיי נהרגו, ביום 28 באוגוסט 1942.

לאחר החתונה האפלה שלנו ערכו הרוצחים הילולה גדולה, ניגנו ורקדו, והרוצחים צעקו: „גדלנו נצחון גדול, גברנו על היהודים, העיירה כבר שוטמה וריקת, מנקים את תרכוש היהודי מהבתים שלהם“.

האוכלוסיה האוקראינית שמחה, נרשאים דברי לבוש ייחודיים, כרים, כסותות, ומתחלקים בכנסים היהודיים. לאוכלוסיה האוקראינית ולפולנים קם עולם מלא-אור ושמן. מעולם לא ראו בחלומם אושר כזה, מה שהם זכו לראות מן העם היהודי האומלל. אני גומר כבר לכתוב על האוכלוסיה היהודית, כי כל היהודים, כי כל היהודים כבר מתים. [שורה התוכה. תוכן משוער: עדיין נותרו] 80 אומללים, 80 גברים עובדים, וכזה נסתיים הסיפור העגום של החתונה היהודית האפלה.

[— — —]

וכעת מתחיל סיפור חדש, של 80 האנשים, שעיכבם לעת-עתה. והריני מתאר את המטרות שלמענן השאירו הרוצחים את 80 האנשים.

80 האנשים נותרו עד לסבב הבא, ובינתיים צריך הרוצח לנצל אותנו היטב. השאירו אותנו לשם איסוף אחינו ואחיותינו והילדים. התרונים שאנו אוספים מעל-פני כל הגיטו, אלה הם האנשים שכרחו שעה שהובילו אותם מבית-הכנסת אל הבורות. הם נהרגו בבריחתם, וכעת צריכים אנו להסתכל בעינינו באחיותינו ואחינו והילדים, שנטבחו בידיים הרצחניות המזוהמות, אשר שפכו את דמם הטחור החם. מה נוראה היא חווייתנו, כאשר מצאתי את אחותי המבוגרת ממני עם בעלה ועם שמונת ילדיהם. וכמה נורא היה לי להתבונן בבני היחיד איך פניו היפים המאירים היו מוכתמים בדם. בסו ידינו היינו מווייבים לאסוף את כל התרונים, ו-11 בורות גדולים מילאנו באחינו ואחיותינו וילדינו.

בין התרונים מצאתי כעשב הגבוה אשה חיה, שלפי שעה נותרה בחיים. שאלתי את האשה: כיצד נותרת בחיים? והיא סיפרה לי שהתחבאה בגן-ירק בעשב גבוה. היה עמה ילד בן שנתיים והוא התחיל לבכות. אז היא הירפתה מן הילד והוא יצא מתוך העשב, הרוצחים ראוהו מייד וירו בו. אז היא אל הילד ההרוג ובדמו מרהת את פניה ונשכבה עם הפנים לאדמה. הרוצחים עברו על-ידיה ובעטו בה לזרז אם היא חיה עדיין, והיא ממקומה לא זזת, וכך נותרה לפי-שעה בחיים. היא נשארה עם 80 העובדים, שהרוצחים השאירו כדי לנצל אותם ולסחוט את לשדם ואחר-כך ליטול מהם את הנשמות. וכך היה. הם עבדו שלשה חודשים, עבדו קשה, והרוצחים היו אומרים, שהעובדים יישארו בחיים אם רק יעבדו בנאמנות ולא ינסו לברוח. עם הדיבורים הטובים שלהם הם הוליכו שולל את כל העם היהודי עד אשר העבירו אותם מן העולם על לא חטא, ואותו הדבר הם עשו ביחס ל-80 העובדים.

בלילה יפה, שקט, זה היה ב-26 בנובמבר 1942, בשעה 12 בלילה, שוב הקיפו הרוצחים ההיטלריסטיים את הגיטו והוציאו את כולם מן המיטות. איש לא הספיק להימלט או אפילו להתחבא, פרט לאנשים יחידים שהבינו את הדבר, ולפני כן לקראת היום שיבוא הכינו לעצמם מחילות מתחת לפני האדמה. וגם אני הבנתי זאת היטב, שהיום האפל חרי יבוא גם עלינו, אז גם אני הבנתי לעצמי ולאשתי מאורה והתחבאנו כמו עכברים.

את היהודים העובדים, את 80 האנשים, את כל העובדים אספו לבית-הכנסת, עשו אותו הדבר כמו שעשו ליהודים הראשונים. הפשיטו מהם את הבגדים. כולם עמדו עירומים וקומוסאר המחוז התחיל לקרוא את כתב-האשמה בפני היהודים לפני שהם הולכים מן העולם. בקרב היהודים נמצא אחד רופא שיניים, מהעיר ביאליסטוק.

הוא התגפל עם תער על קומיסאר המחוז ותתך לו את הצוואר, אך לא עלה בידו להרוג אותו עד מוות. רופא השיניים פצע קשה את קומיסאר המחוז, אך מה עצוב ואפל היה גורלו של רופא השיניים, רמסו אותו ברגליהם עד דק, ואת שאר 74 היהודים הובילו אל הבור וירו בהם כולם, ואני הייתי מאותה פלוגה של 80 האנשים. מתוך ששת היהודים שהתחבאו בתוך המאורות שהכינו מראש, תפסו מייד שלושה והביאו אותם אל הרוצחים שירו בהם, ומכל ששת האנשים האלה נותרנו רק אני עם אשתי.

כל היהודים מן העיירה ליבישיי כולה נקברו ליד בית הכנסת הגדול. אפשר יימצא איש אחד מן העיר, אשר יקרא ספר דמים זה, יידע אותו איש באיזה מקום כל ההרוגים קבורים, ב־11 בורות גדולים. בבורות נמצאים 2300 יהודים, 585 יהודים מפורזים על פני כל הדרכים. תיאור דמים זה כתב האיש היחיד, אשר נותר וראה הכל במו עיניו, ואת כל הצרות הנוראות עבר, והיו התרשים של כל הבורות, וכל דבר רשום בדיוק כמה בורות ישנם וכמה אנשים שוכבים בבור אחד, באיזה מקומות הם טמונים. עם זאת נסתיימו תחיים של כל האוכלוסיה היהודית של העיירה ליבישיי, מחוז פינסק.

[— — —]

אפשר שמע משהו על הרבי הקדוש הרב יצחק ויינגארטן מן העיר ליבישיי, הרי הוא עם משפחתו שוכבים בבורות, כפי שסומנו.

כעת אני בא לרשום את הפרפור העצוב שהתרחש אתי בעצמי, כי שכתב את כל הספר הזה.

עתה כבר הגיע הגורל של חיי האפלים, העצובים, שאסור היה לי להיראות באור היום, כי כל יהודי העיירה כבר היו הרוגים, ואני עדיין יושבתי במאורה, נסתר מתחת לאדמה, בדומה לעכברים, שבעה ימים בלי פרוסת לחם וקצת מים. במאורה הקטנה, שהייתה עשויה רק בשביל ארבעה אנשים, ישבנו תשעה אנשים, אבל ברגע האפל המקום לא היה צר. הלוחאי והיו מגיחים לנו לשבת במנוחה במאורה הקטנה האפלה והיינו מרוצים. בישיבתנו במאורה האפלה אנחנו שומעים שבאים לחפש רוצחים היטלריסטיים ושוטרים אוקראיניים עם כלבי גישוש, ומתוך המאורה אנחנו שומעים איך שהם אומרים: איפה נמצאים היהודים של הבית הזה? ואנחנו שומעים איך שמחפשים אותנו. מה אפלים ועצובים הם חיינו, כששומעים את הריבורים האלה.

הדבר היה ב־12 בדצמבר 1942 ואנחנו יושבים במאורה האפלה רעבים, יחפים וערומים. היה זה כאשר שמענו מתוך שינה, שכבר לוקחים מן המיטות, אזי התעוררנו מן השינה ואנחנו בסתונתנו לעורנו התחבאנו במאורה האפלה שבעה ימים ושבעה לילות מורעבים ומיובשים. כבר לא היה כוח להרים את הרגליים. אני הייתי אז עם אשתי ביחד, כך ישבנו במאורה הקטנה האפלה תשעה אנשים, התחלתי להגיד: הבה נתחזק ונצא מן המאורה; אם נשב כאן עוד יום אחד יבוא הקץ לחיינו, נגוע ברעב ובצמא. בואו ונצא מן המאורה; מה שאלוהים יתן זה אשר יהיה. אף אחד לא רצה להיות הראשון לצאת מן המאורה. אמרתי אז לאשתי:

בואי נצא אנחנו הראשונים! התרוממנו מן המאורה האפלה כדי לזחול החוצה, ואין אנו יכולים להרים את הרגליים, ורק בעמל רב ובכאבים וחלנו מתוך המאורה אל הרחוב. זה היה בגיטו. בחוץ היה חושך מלא. השעה נראתה כ־9 בערב. אנחנו ניגשנו אל מחסום הברזל של הגיטו, וכזה היה המחסום של הגיטו — 2 מטרים גובה, ולמעלה היו פתוחות 4 שורות של תיל דוקרני. וכעת נשארנו עומדים לפני המחסום הגבוה. אשתי אינה יכולה לזוז, כי נחלשה מאוד טאיראכילה, אבל אני קצת יותר חזק ממנה, נטלתי אותה בורעותי והטלתי אותה אל מעבר לגיטו. לאחר־מכן אזרתי כוחותי ואני עצמי דילגתי מעל למחסום הגבוה. מסביב לגדר עמד משמר של שוטרים אוקראיניים, אבל תודות לאל עליון, הצלחתי להיסלט מן הגיטו, כי בחוץ ירד גשם, וזה היה מזלי כדי לצאת מן המאורה, והמשמר שניצב מסביב לגיטו מצא לו ברגע זה מחסה מתגשם, והשעה היתה כבר בערך 12 בלילה.

היינו מוכרחים לעבור את הנהר סטוחד. הלילה היה חשוך וגשם ירד. היינו רטובים, המים ניגרו מעלינו כנהרות. אני לבשתי מקטורן, ואשתי היתה בשמלה דקה. כל הלילה הלכנו והיפשנו את הגשר שמעל לנהר, ובאותה שעה נוראה לא הצלחנו בשום פנים ואופן למצוא את הגשר ואנחנו עייפים ורטובים. כבר לא היה לנו כוח ללכת. אנו נופלים מהרגליים ואיננו רואים את הגשר, ואנחנו אוטרים זה לזה, שהפעם אנו אבודים; עוד מעט יאיר היסם, יבחינו בנו, ומייד יתפסו אותנו. עניתי לאשתי שלידיהם של הרוצחים העקובות־מדם לא אפול. מוטב אשליך עצמי לנהר מאשר ליפול בידיהם המגואלות בדם של הרוצחים. אלוהים היה בעזרנו, ולפנות בוקר ראינו את הגשר, אבל היינו רעבים מאוד, ופינונו אני ואשתי אל בית של משק לבקש שיתנו לנו פרוסת לחם. שם מצאחי שתי נשים גויות ונער בן 11, והוא אמר לנו: „איך באתם הנה? המקום שלכם הוא בעיר אצל הגרמנים, לא פה. אני הולך להגיד למשטרה, ומייד יקחו אתכם מפה!“

אך שמעתי את המלים הנוראות מפי השגץ הקטן, ככל שעצוב הית ממילא על הלב, כבר לא ביקשתי לחם, ולאשתי אמרתי: הבה כבר נלך מפה מהר ככל האפשר, כי פה אנחנו אבודים, הלכנו מייד מן הבית הזה. נכנסנו למקום שני, שם נתנו לנו פרוסת לחם. הדינו להם, ובמהירות האפשרית הלכנו, כי כבר היה קרוב לזריחה ופחדנו פן מישהו יראה אותנו. הסתלקנו משם לחרך הלילה לביצות גדולות ושם מצאנו ערימות שחת, בהן נחנו קצת. וחלנו לתוך ערימת שחת אחת, ושם בתוך השחת התחממנו.

בשחת זאת ישבנו 15 עד 20 יום, עד שבאו ימים של קרה גדולה. נעשה לנו קר מאוד, כי היינו עירומים ויחפים, ללא נעליים, גם פחדנו שיבואו הנה בגלל השחת ויתפסו אותנו. חשבנו לנו, שלא כאן המקום להסתתר, והחלטנו שעוד הערב, כשהחושך יהיה מלא, נצא מערימת השחת. בעזרת האלוהים זכינו לבוא הערב, וירד חושך גמור. נטלנו מקלות בודיים והתחלנו בחליכת, לאן שתישאנה אותנו עינינו. בדרך קיבלנו פרוסת לחם עם בקבוק מים. אכלנו, ונשמחנו היתה עם בקבוק המים, והמשכנו ללכת. הלילה היה קר מאוד. היו שלג וקרה ואנחנו צועדים בביגוד בלתי־מספיק ובלי נעליים על פני השלג, וכל הזמן הלכנו. קינאנו בכלב, שרבץ בחצרו של בעל־בית, שעה שאנחנו נודדים כליל החורף הארוך ואין לנו היכן לחמם את נשמותינו.

אותו לילה הגענו ליער גדול, שם נעצרנו ונחנו. כל היום ישבנו ביער, כיסנו עצמנו בשלג, עד אשר שוב היתה לילה, וכך שכנו כל היום מכוסים בשלג. כבר וכינו ללילה, לקחנו את המקלות בידיים, ועל שכמנו את התרמילים הריקים, והתחלנו ללכת ביער לאן שהעיניים נושאות. פרוסת לחם בתרמיל לא היתה לנו, היינו מוכרחים לחפש לחם. נכנסנו לבית במשק. המשק היה בתוך היער. היתה זה

15 קילומטר מן העיירה ליבישי.

נכנסנו אל הבית ואמרנו: ערב טוב! הגוי לא השיב לנו ערב טוב, אבל כשהגוי ראה אותנו, אותי ואת אשתי, הוא קרא באוקראינית: „אלוהים הביא אתכם אלי ו...“ חשבתי לעצמי: אולי הוא יתן לנו לאכול... והנה הגוי אומר: „יהיו לי כבר תמורתכם מגפיים, פרוות ומלח“ (הרוצח היטלר פירסם הוראת, שכל מי שיחפזם יהודי, יקבל פרס).

לחם כבר לא ביקשתי בבית הזה. אני פונה עם אשתי לכיוון הדלת, והגולן, הגוי, נעמד לפני הדלת עם גרון ולא נתן לי לצאת מן הבית. מלבד הגוי היו בבית בן ואשה ושתי בנות. והגוי שלח מייד את הבן לכפר להביא משרה, כי תפס אצלו בבית שני יהודים, גבר ואשה. התחננתי אצל הגוי: תן לי לצאת מן הבית. אמרתי לו באוקראינית: דיאדיא שקא טי סקיווסא! (דודי, אתה צוחק!) תן לי ללכת.

הגוי הגולן לא נתן לי לצאת מהבית, והוא מנסה בגרון למולי. אשתי עמדה נפחדת. אמרתי אז לאשתי: אל תפחד, עוד מעט נצא מן הבית.

הגוי עמד בשקט עם הגרון ליד הדלת. הגוי דאי חשב, שכבר יש בידו תמורת התמורת אשתי מגפיים ופרוות ומלח. הוא לא ידע שאצלי בחגורת המכנסים ישנו אקדח „נאגאן“ ובו 9 כדורים. כבר לא דיברתי אתו הרבה, נסוגתי שלושה צעדים אחורה והוצאתי את הנאגאן מתחת לחגורה ויריתי בגוי שתי יריות. פגעתי בגוי למות, והאשה ושתי הבנות שבבית פתחו בצעקות. אמרתי להן: שקט שיהיה! אני אירה בכך כמו בכלבים. שיתיה לי כאן מייד לחם ונוסף ללחם. הן פחדו שמא אירה בהן, והגויה ושתי הבנות העלו על השולחן לחם, חמאה ושני בקבוקי חלב. שמענו כל זאת בתוך התרמילים שלנו ואנחנו במהירות המירבית המקנו לתוך היער. (נופה שני: בכתביד שני, עדות מקוצרת יותר של דוד אפשטיין, מתואר המאורע הזה בסיום אחר: הוא לא ריג את הגוי, אלא רק איים עליו, כלחלן:)

נכנסנו אל אוקראיני בלילה לבקש פרוסת לחם ומים, והאוקראיני עונה לנו באוקראינית: „אלוהים עזר לי בזה ששלח אתכם אלי“. האמנתי שאצל האוקראיני הזה אקבל אוכל. האוקראיני אמר: „כן, תמורתכם אני אקבל מגפיים, מלח ופרוות“...

כבר לא ביקשתי לחם. אני רוצה ללכת בכיוון לדלת ולצאת עם אשתי. האוקראיני תפס גרון בידו ונעמד לפני הדלת ולא נתן לצאת. הוא שלח את בנו הצעיר לקרוא למשרה. כמו שראיתי את הדבר הזה אמרתי לאוקראיני: „דיאדיא, אתה עושה לי צחוק!“. הרים האוקראיני את הגרון. אני קופץ אחורה צעדים אחדים ושולף את אקדח ה„נאגאן“ שלי (להלן אספר מהיכן קיבלתי אותו).

האוקראיני גבהל מהאקדח שלי ונפל על ברכיו לפני הצטלב, שאשאר אותו בחיים. אשתו הביאה לי תיכף ומייד כיכר לחם שלמה, חמאה וחלב, הכנסנו זאת לתוך התרמילים ויצאנו לדרך. האוקראיני נשאר טרם.

אני מסרתי את כל רכושי כדי להגיע לאקדח, והדבר עלה ביד. אני נתתי כמה מאות ק"ג עורות לשוטר אוקראיני בעד „גאגאן" ר"ל 48 כדורים.

אני אמרתי שבאופן חופשי לא אניח לרוצחים הגרמניים לירות בי. אם אני מת, מוכרח גם גרמני למות. לא יכולתי להסתכל איד שגרמנים אחדים הובילו מאות יהודים ואלה לא גילו התנגדות. זאת היא בשבילנו הבושה הגדולה ביותר.

השעה היתה 12 או 1 בלילה. אני כבר ידעתי את הזמן לפי תרגומי הבר הנמצאים ביער. הלכנו אל עומק היער. התרגומים כבר החלו לקרוא. כל הלילה הלכנו עמוק לתוך היער, מקום שם רגל אדם מעולם לא דרכה. במשך הלילה עברנו 15 או 20 קילומטרים בעומק היער, ואנו רואים שנעשה כבר אור, וכבר יום. אנחנו עמוק בתוך היער.

למחרת בבוקר שמענו את המצוד, שנערך בעזרת כלבי גישוש. כיסינו עצמנו היטב בשלג ובצנפי עצים ושכבנו שקטים. אוכל היה לנו. שלושה ימים חיפשנו ביער, אבל לא גילו אותנו. הודות לכך שזמננום לפני כן ציידתי עצמי בנשק, מסרתי אז את כל רכושי רק שאשיג את הנשק, ותודה לאל שעלידי כך ניצלתי.

בעת אוסיף מיספר מלים מהשכל שלי, אילו היהודים לא היו מפותחים, אילו אהבו נשק כפי שרדפו אחר הכסף וכל אהבתם ויגיעם היו להשיג כסף, אילו היו מקדישים היראה: היהודים נמצאים בארץ זרה, ובקרב חיות פראיות, וועמות, והיו מתארגנים, כל יהודי ויהודי להבטיח את חייו עלידי החזקת נשק בלתי־חוקי מוסתר, לא היו הרוצחים ההיטלריסטיים מובילים חיים אל תבור אותם — אחינו ואחיותינו וילדיהם. חמישים אחוז מן היהודים היו בודאי שורדים, חבל היה להם לוותר על נכסיהם וכך ניספו כל הזמן יהודים על לא עוון בכפם. בחלקם הגדול יכלו היהודים להינצל ולהיות בחיים. אני עצמי ראיתי זאת במו עיני: ארבעה גרמנים הובילו אלף יהודים למוות. זה היה אסוננו הגדול ביותר, כי אף אחד מהיהודים לא התייצב נגד הרוצחים. ליהודים צריכה להיות אותה מחשבת, איפה שהם נמצאים, בכל מקום, בכל ארץ, עליהם לזכור שהם נמצאים בקרב חיות טרף פראיות, שבכל הזמנים רוצים הם לטרוף את היהודי ולהשמירו מעל פני בימת העולם.

בזה סיימתי את מספר המלים מתבונתי שלי.

ובזה אני מראה דוגמה מן החיים שלי, ואני — תודה לאל החי לעולם — נשארת בחיים, כי בידי היה נשק.

דוד'שע אפשטיין.

כעת אני חוזר אל עקרי.

אני ואשתי נודדים על-פני היערות הגדולים. הקור איום ואנחנו כבר נפוחים מקור ומרעב, הפנים והידיים. קשה לנו להניע יד או רגל מרוב כאב. אבל הכל אבוד, גורלנו חסר והאפל מצא אותנו, ואפשר שאנו חייבים לסבול בגלל עוונותיהם של אבות'אבותינו. אני מבין, שהדור שיגדל בעבור 20 או 30 שנה לא יאמין שיכולנו לעבור זמנים קשים ושחורים כאלה, כשאנו מהלכים נפוחים, יחפים, ערומים ורעבים ביערות הגדולים, שרגל אדם לא דרכה בהם, ושבהם אנחנו היינו. ימי הקרה אימים ואנחנו כבר נודדים ביערות שיטה שבועות, כשאין לנו רואים בפנינו שום בית בו נוכל לחמם את נשמותינו. היינו מרגישים אושר אילו יכולנו קצת להתחמם.

היה זה ב־6 בינואר 1942 [כנראה, 1943], התייעצתי עם אשתי, מה עלינו לעשות הלאה? כבר אי־אפשר יותר לנודד ביער עירום ויחף. תרגיליים היו מחותלות בסמרטוטים והפנים היו כה שחורים מקור לבלת־הכר. האוכל מהתרמילים כבר אזל. החלטנו שהלילה נצא לדרך, לאן שתשאנה אותנו עינינו. כשהשתררה חשיכה גמורה לקחנו את תרמילינו הריקים על הגב ואת המקלות בידיים ויצאנו לדרך. הלכנו כל הלילה, הכפור והשלג היו איומים, ומן היער עדיין לא יצאנו. כבר האיר היום. ישבנו לנוח בין עצים עבותים, במקום בו רגל אדם לא היתה. שם נחנו במשך כל היום, ועל פני השלג גיערנו את הכותנות שלנו, כי זה שלוש חודשים שלא החלפנו כותנות. לא היתה עלינו פיסת עור שלמה. גיערנו מעלינו בידיים את הכינים כמו חול, ואנחנו מרגישים שהכותנות כבר אוזלים אצלנו. כבר אינו מסוגלים להמשיך ללכת, ואנו יושבים על השלג, בוכים ומצטערים על היום שבו נולדנו, שהביאו אותנו לעולם, ואנחנו אוטרים זה לזה, כי זמן רב כבר לא ניטלטל, אנחנו ניפול ארשם באמצע הדרך, כי כותנותינו אינם עומדים לנו יותר. אולי נתייסר ככה עוד יום או יומיים. זה למעלה מכוחו של אדם לעמוד כזה. כבר ארבעה חודשים שלא ראינו קצת מים חמים, כדי לחמם את הנשמה.

כך ישבנו כל היום בצרות. כבר לילה. מה עלינו לעשות? הנלך הלאה? הנחכה פה, עד שנשמותינו תצאנה מאתנו? בכל זאת התחזקנו והחלטנו שהלילה נמשיך ללכת, ואולי יהיה אלוהים בעזרנו. אנו לא ניפול לידיהם של הרוצחים צמאי הדם בעודנו בחיים. מוטב נמות מרעב ומקור אך לא ליפול לידיהם של הרוצחים ההיטלריסטיים. אנחנו כבר מצפים בקוצר־רוח לבואו של הלילה, כדי שנוכל להמשיך ללכת, ולאן אנו הולכים — אין אני יודע. אנו יוצאים שוב לדרך לקידוש־השם. תודה לאל שזכינו ללילה.

הלילה היה אפל מאוד. את תרמילינו הריקים עמטנו שוב על שכמינו, נטלנו את המקלות בידיים והלכנו מן המקום, כיוון שלחם כבר לא היה לנו. היינו רחוקים מאוד מבתים ולא ידענו איפה אנחנו נמצאים. את שעת הלילה לא ידענו בדיוק, כי שעון לא היה לנו, אבל היינו מבינים כבר את הזמן לפי תרגולי הכר הנמצאים ביער. וגם אנחנו כפראים היינו; כשהותנו זמן כזה ביער למדנו כבר להבין כי השעה צריכה להיות 12. תרגולי הכר החלו לקרוא ביער, ידענו כי כבר חצות לילה. בזמן זה יצאנו מן היער אל שדה פתוח. הלכנו שעתים בערך בשדה הפתוח, והבינותי כי אנו קרובים למשק או לכפר, ושוב התחיל יער.

בהיכנסנו ליער הגענו למקום שממנו מסתעפות שלוש דרכים. נעמדנו ליד פרשת הדרכים ולא ידענו באיזו דרך ללכת. עמדנו וחשבנו, ולבסוף בחרנו בדרך הפונה ימינה, ובדרך הזאת הלכנו אל היער. בלכתנו ביער ראינו פתאום שמהבהב אור מרחוק. אמרתי לאשתי: אנתנו נלך אל האור, וצעדנו בכיוון האור. עברנו דרך מים ודרך תעלות עמוקות, שבהן עמדו מים. עברנו את המים והגענו עד לחווה. שם החווה ואסטאווייה. ניגשנו אל הבית שממנו בא האור והסתכלתי דרך החלונות. ראיתי אשה בויה וקנה יושבת וטווה חוטים. השעה היתה שתיים בלילה. ניגשתי אל החלון ודפקתי בו. האשה הגויה קמה וניגשה לחלון ושאלה: מי אתם? והיא מייד הכירה שאנחנו יהודים אומללים. אז ביקשתי ממנה, שאני רוצה לשתות מים, והיא נתנה לי את המים דרך החלון. לאחר־מכן ביקשתי ממנה: „מאמאישה (אמא־לה), תגי לנו להיכנס להתחמם מעט! כי היינו קפואים מוקר. היא חשבה רגע — מה עליה לעשות, אם להכניס לבית או לא להכניס, והיא הכניסה אותנו לבית. ומתחת לתנור ישבו שלוש השיקסות שלה, אלו שלוש כנותיה. הסתכלו עלינו כעל חיות גדרות, שכמותן לא ראו מעולם, כי היינו יחפים ועירומים והפנים היהודיים היו גפוחות. כבר לא הכירו בנו פרצוף של בן־אדם. אני שאלתי: איפה בעלך? היא ענתה לי, שהוא נמצא בחתונה ויחזור הביתה מחר. אני רוצה שהגויה מתחילה להתאפיל את החלונות ונועלת את הדלת. אחר־כך ניגשה לתנור והוציאה מתוכו קדירה גדולה עם תפוח־אדמה ובשר, אוכל מוכן לשבעה אנשים שלא כולם היו בבית. הגישה לנו את קדירת האוכל ואנחנו הרקנו את האוכל מן הקדירה כהרף עין. [— — —] כנראה שהיא אינה יודעת על הגויה, שאסור להכניס יהודי הביתה, והיא כיבתה את האור הקטן וגם היא שכבה לישון. גם אני נרדמתי בתוך החסימות, כי זה ארבעה חודשים שלא היינו תחת גג של בית. איש לא נתן לנו לעבור את הסף.

תוך שכיבה על היצוע אנו שומעים שדופקים בדלת וצועקים: אוקוויי דןרי! (פתחי את הדלת). נבהלנו מאוד, ואני חושב לעצמי: זהו הקץ, הגיע הסוף לחיינו. הגויה התעוררה וגם היא נבהלת, כי בעד הכנסת יהודי הדין הוא מוות כמו לאותו יהודי.

זה היה בעלת. הוא בא מן התחנה שיכור, ובבית היה חושך. הוא הרגיש שמישהו ישנו בבית. הוא הצית גפרור ומייד ראה את שנינו כיצד נאלמנו דום מבוהלים בפניה ואנו רועדים. הוא מייד שאל את אשתו: האם נתת להם לאכול? והיא ענתה: כן, נתתי להם לאכול.

גויה אמר: אל תספרו, אני לא אעשה לכם שום דבר. אולי אתם רוצים לאכול עוד?

אז הודיתי לו ונשקתי את ידיו על הדיבורים הטובים שהוא מדבר אלינו. והוא שאל אותי, מי אני ומאין אנחנו באים. והנה עוד מעט כבר יאיר היום. אנחנו מחויבים לצאת מן הבית. מאחורי ביתו היה היער. הוא נתן לנו לחם וגבינה והוא הוציא אותנו אל היער וציחה עלינו, שברדת הלילה נבוא אליו שנית. בשומעי את דיבוריו הטובים של הגויה, נפלתי לרגלי ונשקתי את רגליו והודיתי לו על רחמיו שהוא מרחם עלינו, והלכנו משם לעומק היער, שיעין אדם לא תראה אותנו.

הוא נתן לנו גפרורים למען גדליק מדורה ביער כדי להתחמם. ואנחנו ביער עשינו מדורה וחיממנו מעט את נשמותינו. ביקשנו מאלוהים שהיום יעבור מהר, שנוכל לבוא אל הגוי הביתה ונוכל להתחמם. כך ישבנו כל היום על השלג, והכפור מתלקח כמו אש. בקושי זכינו לבואו של הלילה, שאז נוכל לצאת מן היער.

הלילה בא, אבל מן היער עדיין איננו יכולים לצאת, כי מנהג הוא אצל הגויים — בבוא הערב הולכים הם איש אל רעהו ויושבים בבתיים זרים. היינו נאלצים לשבת ביער עד שכל הגויים הלכו לישון ואז יצאנו מן היער. הלכנו קרוב לשעתיים עד שמצאנו את הדרך. הלילה היה אפל ובקושי נגורנו עד לחות וניגשנו אל הבית. הסתכלנו דרך החלונות, אם אין שם אדם זר. לא ראיתי כל אדם זר בבית. נכנסנו לאותו הבית ואמרנו: ערב טוב! וענו לנו: ערב טוב! אך ראה אותנו הגוי, האפיל מהר את החלונות ונעל את הדלת ואמר לנו לזרוק מעלינו את התרמילים ולהתיישב ליד השולחן.

הגישו לנו סיר גדול עם דייסת דוחן בחלב. שמו לפנינו כיכר לחם גדולה ואמרו לנו שנאכל וכך נתחמם. התחלנו לאכול. זה פשוט החיה את נפשותינו, שכבר היו קרובות לגווע. ובלבנו אנו חושבים — מהו הגם שקרה לנו. הגת לרשותי ולרשות אשתי סיר מלא דייסה עם חלב ונוסף לזה גם כיכר לחם, ואנו בלבד אכלנו את כל זה. האוכל היה מוכן למשפחה בת 7 נפשות ואנחנו שנינו אכלנו את כל זה. אני ניגשתי אל הגוי, נפלתי לרגליו ונשקתי לו בעד התסד, שהוא עושה עמדי ועם אשתי, שהוא משיב את רוחנו ממוות ברעב הנורא ובקור. והוא גילה רחמים רבים אלינו והרבת השתחפות בסבל ואמר לנו ללכת לישון על התנור החם. אנחנו התחממנו וראינו את עולמנו בעינינו.

בשכבי על התנור, אני שומע את הגוי מדבר אל משפחתו: איך אפשר להציל את שני האנשים האלה מן המוות הנורא?

שמעתי את מליו הטובות, שהוא חושב על־אודותינו, ועלה בדעתי רעיון לעשותו. כסף אין ברשותי כדי לתת לו שהוא יציל אותנו, אך היו אתי בסמרטוטים שלבשתי תקועות ארבע טבעות זהב. לקחתי את הטבעות ונתתי לו וביקשתי שיציל אותנו וירדם עלינו ובכינו מאוד. הוא לא יכול היה לראות בצערנו. והנה עוד מעט כבר מאיד היום, התרנגולים כבר קוראים.

אני מתכוונן לרדת מן התנור וללכת ליער, ניגש הוא אלינו ואמר: שיכבו עוד מעט בחום. היום לא תלכו ליער, היום תלכו לגורן שלי, תשכבו בתוך השחת ושם העבירו את היום. אך שמעתי את דבריו המתוקים, נפלתי שוב לרגליו ונשקתי, על שתאלוהים הגדיל לעשות עימנו. והגוי אמר לנו: מה שיהיה עם ילדי ועם משפחתי זה יהיה אתכם, ואיך שאלוהים יביל, זה יהיה אתכם. נפלתי שוב לרגליו ונשקתי ובכיתי, שאלוהים עשה לי גס שאשאר בחיים. וכאן הוא מספר לנו את החלום האלוהי, שהוא חלם לילה אחד לפני כן, טרם שאנחנו באנו אליו. והוא מספר לי את החלום: יבוא אליך שני יהודים, גבר ואשה. שתיקה את הכר מתחת לראשך ותיתן אותו ליהודים האלה, וכך תעשה. זה בוודאי מאלוהים. חייב אני לעשות למענכם הכל, כפי שנראה לי בחלום.

אנחנו יושבים כך בינתיים בגורן מכוסים עמוק בשחת. בשבתנו בשחת, שמענו מישהו מתקרב לגורן. לפניכן קבע אתנו הגוי אות: אם תשמעו שריקה, תדעו שזה בעליהחווה תולך. שמעתי את השריקה, והתגליתי מתוך השחת. השעה היתה 10 בבוקר והוא הביא לנו אוכל לגורן. בשעה 2 בצהריים בערך שוב הביא לנו אוכל. כך ישבנו כל היום בגורן, ובשעה 9 בערב בערך, כאשר כולם כבר שכבו לישון, הכניס אותנו הביתה ועל השולחן כבר היה מוכן אוכל. נכנסנו לבית, והוא מייד האפיל את החלונות ונעל את הדלת, ואנחנו ישבנו לאכול. אכלנו לשובע והודינו לו על החסד הגדול שהוא עשה עימנו.

כעת ניגש בעליהבית ואמר לנו: הסירו את בגדיכם המלוכלכים ולכו התרחצו במים חמים. התרחצנו בעד כל הומן שהחסרגו. נתנו לנו לבנים נקיים, החלפנו את הכל לבגדים נקיים. הרגשנו עצמנו כגולדים מחדש. וכעת שואל בעליהבית עצת מאתנו, מה עלינו לעשות להבא; הרי הגורן אף הוא אינו מקום בשבילכם. הכפור עז, ובגורן הרי תקפאו מקור. ואני עניתי לו: אב אהוב, אני מודה לך הרבה פעמים, אב יקר, בעד רחמיך עלינו ובעד זה שאתה מעוניין שאנחנו נישאר בחיים. יעזור לך אלוהים בעבודתך, אב אהוב. אני אתן לך עצת, מה עליך לעשות: גש אל התנור וחפור בור מתחתיו ותכסהו בקרשים, ומן הצד, מקום שהתרגגולות ירשבות, שם תהיה כניסה, ואחר-כך תחזיר אל מתחת לתנור את התרגגולות. זאת היא עצתי, העצה שנתתי לו מאוד מצאה חן בעיניו.

למחרת עוד הלכנו אל הגורן, אל השחת. בלילה השני חפר בעליהבית את הבור מתחת לתנור והוא עשה את זה במשך הלילה, כך ששום איש לא ידע מזה, פרט למשפחה שלו אשר בבית. הוא עשה לפי העצה שנתתי לו. המאורה בשבילנו היתה מוכנה. את היום עדיין עשינו בגורן. ביום השני כבר נכנסנו למאורה. המאורה האפלה היתה בשבילנו כמו גן-עדן. במאורה היה חם, אבל אפל מאוד, ואת האוכל חיו מכניסים לנו דרך חור קטן.

במאורה האפלה הזאת ישבנו תשעה חודשים, בבור אפל בעודנו חיים. מי ששמע פעם על הכלא שהיה פעם ברוסיה בימי ניקולאי הראשון, הרי בזמנו כות היה הכלא שנקרא קאמינינימישווק. וזה היה מנת-חלקי, וזה כבר היה בעיני כמו גן-עדן. לשכב בחוץ על השלג היה עוד יותר גרוע. אמרתי שבה והודיה לאלוהים, שמניחם לי לשבת במאורה האפלה.

לאחר שכבר יצאתי מן המאורה, אז במשך חודש ימים לא יכולתי לראות את אור היום. הייתי קרוב לעיוורון, אך תודות — תחילה לאל חירצולמים ואחר-כך לבעליהבית האהוב שלי ולמשפחתו, שהוא הציל אותי מן המוות הנורא. לו יחיה ידידי מיכאל נדצוויץ' הוא ומשפחתו. אני מאהל לו רוב טובה לכל ימי חייו. אני את ידידי בחיי לעולם לא אשכח.

כעת מתחילה תקופה חדשה בחיי.

15 בדצמבר 1942 [1943(1)].

פראתי לבעליהבית שלי, מיכאל נדצוויץ', שאצלו ישבתי במאורה 9 חודשים, יחד עם אשתי קיימנו התייעצות, מה יהיה הסוף לשבתנו במאורה. אני חייב להתגבר על עצמי ולהיחלץ מהמאורה האפלה. כבר מספיק לשבת 9 חודשים

במאורה, כמו עכברים. אני רוצה לצאת לחופש, לאוויר הצח. ואני החלטתי שככה זה מוכרח להיות, אחרת זה לא יכול להיות. החלטתי שאני מוכרח ללכת ללחום נגד האויב העקוב מדם, שהקזז את דמו של כל העם היהודי על לא עוון, בעד אחינו, אחיותינו וילדינו שניספו, ושנתייצב למערכה נגד האויב העקשני היטלר. ואנחנו שמענו, בעת שבתנו בתוך המאורה, שביצרות הגדולות נמצאים מחנות של פרטיונים רוסיים. ב־18 בדצמבר 1942 [1943(?):], כשבאה השעת 12 בלילה, נפרדתי מעל בעליהבית שלי, התנשקנו ושנינו בבינו. הוא נתן לנו לחם לדרך, ואנחנו הלכנו לחפש ביצרות את הפרטיונים, עד שמצאנו אותם ביצר הגדול, המשתרע בין סארגי לרובנה, הנקרא קראסני בור. לא היה זה דבר קל ליהודי להתקבל אל הפרטיונים. אותי ואת אשתי קיבלו מייד, כי היה ברשותי נאגאן, ואני אמרתי: אני מוכן ללכת אתכם להילחם נגד האויב. ואני סיפרתי לגנרל-טאיר פודורוב [— — —] שסיפרתי לו ומסרתי לו הכל — כמה גרמנים נמצאים וכמה שוטרים אוקראיניים, והוא נתן לי מחלקה (אוטריאד) של 80 איש חיל-פרשים, וב־6 בפברואר 1943 [1944(?)] נכנסנו לעיירה, ואני העברתי את המחלקה בשלום כלי נפנעים. היה זה ב־12 בלילה, אך הגענו לליבישיי, תקפנו את הגרמנים ואת המשטרה האוקראינית. היו שם 60 גרמנים ו־150 שוטרים אוקראיניים. אותה שעה כולם ישנו. פתחנו באש ובהטלת רימוני-יד. 18 גרמנים נהרגו מייד. 10 גרמנים ו־35 שוטרים אוקראיניים לקחנו בשבי והנחתרם ברחו. שרפנו את כל מחסני התבואה ואת טחנות הקמח. שהינו בעיירה שישה שבועות והיא היתה חופשיה מגרמנים, ואני לקחתי נקמה בגויים, אלה שתפסו יהודים והולידו אל הגרמנים. ב־8 גויים אוקראיניים יריתי בסו ידי, אלה שתפסו את שמחת קופרמן מן הכפר דראנבוק (10 ק"מ מליבישיי), את בן-אחותי שמעון אייזנברג, את סמואל גוז לוויין מליבישיי, את ישראל רטנובסקי עם שני ילדיו מן העיירה יבובה שלידי פינסק, אותם רצחו בגרוינים בהווה פודקרימיליה, אותו עם שני נערים, ואת כל זה עשו גויים, ואני כבר נקמתי ברוצחים. יריתי בהם כולם כמו כלבים, והשארתיים שוכבים. בעד דם יהודי שילמתי בצדק, למי שידעתי. וכעת כבר זכיתי ליום של שמחה, תודה לאל, ויכולתי לקחת נקמה בעד אחי ואחיותי שנפלו על לא עוון בכפם. מרוצה מן החיים שלי לא הייתי, שאני ואשתי נשארו בחיים. אבל מה היתה שמחתנו? אני הייתי בפלוגה אחת עם עוד 12 יהודים. מפקד הפלוגה היה יוצא ושואל, מי מוכן להתנדב לפוצץ רכבות או לארוכ בדרכים בהן צריכים גרמנים לעבור. היהודים היו נענים ראשוניים, ואז היו שולחים מחלקה אחת, שהיו בה 20 נוצרים ו־12 יהודים. היהודים היו לוחמים הכי טוב נגד הגרמנים, כי לא היה לנו כבר מה להפסיד מלבד את חיינו, כי אנחנו כבר איבדנו את הכל. אני לא הצטרפתי לפרטיונים כדי שנציל את חיינו. אנחנו לא ישבנו במחנות האורחים. אלה שישבו בהם רצו רק לשמור על חייהם ולהינצל, לאכול טוב ולבלות טוב. הם לא חשבו על נקמה באויב. הם חשבו רק איך יוכלו להציל את החיים שלהם. כשהאויב היה מקיף את היצר, היו כל היהודים מן המחנה האורחי נהרגים, כי לאנשים האלה לא היה כל מרחץ לקרב, כי הם חשבו רק על עצמם ולא על נקמה באויב העקוב-מדם. לכל המקומות הקשים והמסוכנים היו הולכים רק יהודים, כי על יהודי אפשר היה לסמוך, שהוא לא יתמסר לשבי

הגרמני. לפיצוץ רכבות היו תולכים יהודים, ואנחנו היינו תולכים לכל המקומות המסוכנים לחכות לאויב ולטול ממנו נקמה בעד דמנו החף. לא חששנו לחיים שלנו. כבר לא היה מה להפסיד. את אחינו, את אחיותינו ואת ילדינו איבדנו. תוכלו לתאר לעצמכם שאשתי הלכה לקרב יחד עם הגברים. ברשותה היה נאגאן, והיא הלכה ברוח איתנה ובשמחה לקרב, כדי לקחת נקם מאויבינו צמא־הדם.

במשך לילה היינו עוברים בערך 70 קילומטרים עד לעימות עם אויב חרמם. לא פעם היינו מביאים אתנו את הראשים של הגרמנים, וזו היתה בשבילנו השמחה הגדולה ביותר. ואני מתאר את חיי כפי שזה התרחש במשך כל המלחמה.

בשנים 1943 ו-1944 הייתי בפלוגת פרטיונים, וליד העיר קוקל נפצעתי בחזית. נפגעתי בראשי, במוח, וניטל ממני כושר הדיבור. כשהורתי מבית־החולים למחנה, חלתה אשתי קשה בטיפוס ושכבה 20 יום בבית־החולים הצבאי ונפטרה ב־27 ביולי 1944.

לאחר־מכן גויסתי לצבא הרוסי, ואז במשך 14 חודשים הרסתי את חיי, שטוב היה כבר המוות מהחיים. המקום בו שזיתי ביום לא לנתי בו בלילה. שירות כה קשה ומסוכן הייתי מוכרח לעבור, ולאחר הרבה חוויות נוראות וסבל של זמנים מרים, נשארת נכה לתמיד.

[עדות מקבילה, שהיא השלמה וסיום, מצוינת בתאריך 28.1.55:]

הייתי פרטיון מ־1943 עד 1944. ב־15 בינואר 1944 המקום שלנו והפצץ. זה היה בחזית ליד קוקל. שם אנחנו הפרטיונים נפגשנו עם הצבא הרוסי. הגרמנים הפציצו את קוקל. חברים רבים נסלו. אני נתכסיתי באדמה על־ידי פצצה גרמנית ונשארת שוכב מחוסר הכרה. הדיבור ניטל ממני, והמוח, הראש, נפגע מן הרסיסים. שכבתי בבית־חולים צבאי בקיב 6 חודשים. כאשר יצאתי מבית־החולים נדע לי שאשתי חולה בטיפוס. היא שכבה בבית־חולים צבאי 20 יום ומתה מטיפוס. גם אשתי נשאה מדי צבא.

מהצבא הרוסי קיבלתי את מדליית הפרטיונים „קראסנאיה זוויאודה“, ואת מדליית הנצחון „א פּוֹבֶדוֹ“.

בקיץ 1945 נסענו מפּוֹנסק (רוסיה) לעיר לודז', ומשם אל הגבול הצ'כי. באנו לווינה לבית־חולים רוטשילד ונסענו ללינץ. שם גרנו בבית־מחסה לילדים עד ראש־השנה 1948, ובאנו לישראל לחיפה באניה היוונית „קטי“.

בבית־החולים הרוסי בקיב נחננו לי אישור („היסטוריה בולֶזֶנִי“ — תולדות המחלה), שאני נכה 70%.

בלינץ התחתנתי עם אשתי השנייה, דבורה, מן העיר מינסק־מוזובייצק. הבן הראשון, יעקב־שלמה, נולד בלינץ ב־1946; ב־1949 נולדו התאומים אפרים ושמעון; ודינה ב־1952.

זו השנה השביעית שאנו חיים בתל־חנן.

במקצועי אני סנדלר, אבל אינני יכול לעבוד יותר. אינני יכול להתכופף. — — — — —

(תרגום מכת"י ביידיש: אשר שופט)

IN THIS ISSUE

Sources and Evidence

- **"The Only Jew"** is the detailed record of **David Epstein** of what happened in the little town of Libishey, in the district of Kamin-Kushirsk, province of Pinsk, in the days of the holocaust. It is written in popular Yiddish, by D.E. who, together with his wife, joined the partisans when the ghetto was liquidated. He was wounded in battle near Kovel. When recording the facts in writing, in the end of the war, D.E. was under the impression that he was the only survivor of "his Jewish people".
- **"The Story of the s/s 'Pancho' — 1940—1942"** is the story about one of the Jewish refugees ships that tried to reach the shores of Eretz Israel during the years of the holocaust. The article is part of a study done by **Bruce Lawrence** on "The story of the Jews detained in the camp Paramonte di Tercia in Italy in 1940—1945" under the auspices of the Institute for contemporary Jewry at the Hebrew University in Jerusalem.

Research

- **"From Midnight Until 5 O'clock in the Morning I didn't Sleep"**, by **Roman Zimandt**, is an important and interesting attempt to analyze and to explain the diary of Adam Czerniakov, the head of the Judenrat of Warsaw, who, as we know, ended his life, because of the deportations from the ghetto in the Summer of 1942. R.Z. is a student of Polish literature, who lives in Poland. His work is an attempt to understand the workings of Czerniakov's mind through critical analysis of the original text. The final part of the essay will be printed in the next issue.
- **"The Ghetto as a Form of Government"** by Prof. **Raul Hilberg** (Dep. of Political Sciences, University of Vermont, U.S.A) and **"Reactions of the Jewish Leadership to Nazi Policies"** by Prof. **Yehuda Bauer** (Inst. of Contemporary Jewry, Hebrew University, Jerusalem) are two lectures given in March 1975 in New York at a conference on "The Holocaust — 30 Years Later", organized by the Institute of Contemporary Jewry, Jerusalem, with the assistance of the United Jewish Appeal.